

Familjen i framtiden

en socialistisk familjepolitik

SVERIGES SOCIALDEMOKRATISKA KVINNOFÖRBUND

FÖRORD

Detta är femte upplagan av programskriften *Familjen i framtiden - en socialistisk familjepolitik*, som antogs vid Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbunds kongress i september 1972. Den har alltsedan dess varit underlag för livliga debatter inom och utanför de egna leden. Efterfrågan på skriften och den därmed nödvändiga nytryckningen är ett av många bevis på vilken central plats programmet fortfarande intar i den pågående samhällsdebatten.

Vi gläder oss åt detta. Socialdemokratiska kvinnoförbundet vill engagera så många som möjligt i den politiska debatten för att ge den en bredd och allsidighet som inte kan uppnås, om endast de redan etablerade politikerna kommer till tals.

Det föreligger emellertid en skillnad mellan denna nytryckning och de fyra föregående. *Hur* pådrivande förbundets program varit inte endast för debatt utan för faktiska, politiska beslut visas bäst av nödvändigheten att förse text och programkrav med notiser och kommentarer om vad som skett sedan 1972. Överskådligheten och allsidigheten kräver en sådan redigering, även om ursprungstexten kvarstår i oförändrat skick. Vi kan peka på en rad nya reformer som utformats direkt i enlighet med förbundets krav: den allmänna förskolan, synen på allas rätt till arbete, föräldraförsäkringen samt, sist men inte minst, en helt ny äktenskaps- och familjerättslagstiftning.

Programmet har vuxit fram från en grupp kvinnor som utifrån egna erfarenheter lagt fram diskussionsmaterialet kring ämnet "barn-familj-samhälle" och under arbetets gång funnit att förbundet - samt partiet - behöver ett långsiktigt handlingsprogram på en rad skilda samhällsområden. Syftet är att skissera en modell av ett socialistiskt samhälle, som gör det möjligt att förena utbildning/förvärvsarbete med föräldraskap och gemensam fritidssamvaro. Detta är långtifrån möjligt i dag, men vi är beredda fortsätta sträva efter att få modellskissens tankegångar genomförda på punkt efter punkt.

Stockholm i februari 1978

I förbundets grupp kring ämnet
"Barn-familj-samhälle" har ingått:

Lisa Mattson
ordförande

Ylva Ericsson
Sonja Lund
Maj-Lis Lööw
Inger Mähler
Elisabet Sandberg
Barbro Spörndly

Teckningar: KATARINA ERLANDSSON-RIBRANT

Återskapat till digital form av Bo Pettersson, Ormbergssvängen 19, 724 62 Västerås. Tel: 021-13 41 57.

Innehåll

1	Inledning	1
2	Vad är socialdemokratisk familjepolitik?	2
2.1	Valfrihet - för vem?	3
2.2	Det här har hänt.....	5
3	Arbete på lika villkor	6
3.1	Arbete åt alla	6
3.1.1	Vi behöver ingen piska.....	6
3.1.2	Vi behöver arbetstillfällen.....	7
3.1.3	Det här har hänt.....	8
3.1.4	...och god planering.....	9
3.2	Barn och förvärvsarbete, en hittills olöst konflikt.....	10
3.2.1	Problemet är gammalt... ..	11
3.2.2	...men nu är förutsättningarna andra	12
3.2.3	Vi kräver kortare arbetstid per dag.....	12
3.2.4	Det här har hänt.....	14
3.2.5	...bättre bostadsservice... ..	15
3.2.6	...och utvidgade möjligheter till ledighet	15
3.3	Full sysselsättning, en samhällsekonomisk vinst.....	16
3.4	En uppdelad arbetsmarknad	17
3.4.1	Fördelen med kvinnorna	19
3.4.2	Det här har hänt.....	20
3.4.3	Varför är kvinnoyrkena så dåligt betalda?	21
3.5	Produktionssystemets omöjlighet	22
3.5.1	Vi kräver	23
4	Familjen som samlevnadsform	24
4.1	Familjen i går och i dag.....	24
4.2	Familjen som ekonomisk enhet	25
4.3	Samlevnadslagstiftning	25
4.3.1	Vi kräver	26
4.3.2	Det här har hänt.....	27
5	Barnens villkor.....	29
5.1	Den sociala rörligheten	29
5.2	Familjens aktiviteter.....	30
5.3	Föräldrarnas förvärvsarbete	30

5.3.1	Det här har hänt.....	31
5.4	Vad behöver barnen?	32
5.5	Samhällets ansvar.....	34
5.5.1	Det har hänt.....	36
5.5.2	Vi kräver	37
6	Den sociala tryggheten.....	38
6.1	Vid arbetslöshet	38
6.2	Vid sjukdom.....	39
6.3	Vid ålderdom	39
6.4	Vid barnafödande.....	39
6.4.1	Vi kräver	40
6.4.2	Det här har hänt.....	41
7	Avslutande kommentar	42

1 Inledning

De socialdemokratiska kvinnornas strävan är att skapa ett samhälle utan sociala och ekonomiska klyftor. Vi vill göra detta på den demokratiska socialismens väg; genom gradvisa reformer vill vi omforma samhället så, att orättvisor utplånas och varje människa får möjlighet till en personlighetsutvecklande tillvaro. Social bakgrundsmiljö, position i arbetslivet lika lite som kön får vara avgörande för människans utveckling - socialt, intellektuellt eller kulturellt.

Industrialismen ha skapat stora möjligheter till förbättringar för människan. Men hur samhällena skall formas under industrialismen beror på mänskliga beslut och mänskliga maktrelationer. Samhället blir vad människor gör det till. Industrialiseringen och den därav följande tekniska och ekonomiska utvecklingen är endast redskap varmed vi människor skall forma samhällen som tillgodoser väsentliga behov. Vi har inte lyckats. Industrialiseringens negativa sidor har drabbat oss och det viktigaste för mänskligheten i dag är att styra denna utveckling i en riktning som tar hänsyn till människornas behov i större utsträckning än vad hittills varit fallet.

Familjepolitiken är ett av de medel som vi kan och skall använda för att skapa ett bättre samhälle. Denna sektor inom samhällspolitiken omfattar *åtgärder som bidrar till en utjämning mellan samhällsklasser, åldrar och kön. Därmed får åtgärder som är inriktade på att trygga tillvaron för barnen i samhället och deras vårdare sin givna plats inom den familjepolitiska sektorn.* Utifrån dessa grundläggande intresseområden får familjepolitiken en central ställning i samhällets totala politik.

I enlighet med våra grundläggande värderingar är målsättningen för samhällets politik att skapa jämlikhet, social trygghet och demokrati. Samma mål måste gälla för familjepolitiken. Därmed framstår det som självklart att de familjepolitiska åtgärderna måste inpassas i en total politisk strategi; en strategi som har det klasslösa samhället som mål.

Det socialdemokratiska partiprogrammet uttrycker målsättningen på följande sätt:

"Socialdemokratin vill låta demokratins ideal sätta sin prägel på hela samhällsordningen och människornas inbördes förhållanden för att därigenom ge varje individ möjlighet till ett rikt och meningsfyllt liv. I detta syfte vill socialdemokratin så omdana samhället, att bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning lägges i hela folkets händer, att medborgarna frigöres från beroende av varje slags maktgrupper utanför deras kontroll och att en på klasser uppbyggd samhällsordning lämnar plats för en gemenskap av, på frihetens och likställighetens grund, samverkande människor."

Mot bakgrunden av dessa allmänna mål vill vi för det familjepolitiska området formulera följande målsättning:

- 1) Alla vuxna människor skall ges möjlighet att självständigt utvecklas i enlighet med sina intressen och önskemål i solidaritet med andra människor;
- 2) Alla vuxna människor skall vara ekonomiskt oberoende av anhöriga;
- 3) Samhället skall stå neutralt i förhållande till människornas val av samlevnadsform;
- 4) Barnens sociala, intellektuella och kulturella utveckling skall vara oberoende av föräldrarnas ekonomiska förhållanden.

Av våra socialistiska värderingsgrunder följer, att friheten att självständigt utvecklas och forma sitt liv, måste ske i solidaritet med andra människor. Den liberala friheten, som innebär att var och en kämpar för sina intressen utan hänsyn till kollektivet, tar vi bestämt avstånd ifrån. Individens rätt att självständigt utvecklas måste underordnas de intressen som samhället som kollektiv i demokratisk ordning beslutar. Vår målformulering för det familjepolitiska området måste ses från denna utgångspunkt.

Sedan industrialiseringens genombrott har vårt samhälle utvecklats mycket snabbt. Dagens äldre generation har fått uppleva en fullständig omvandling av samhället - från ett fattigt bondesamhälle till en välfärdsstat, vars utbud av lyxvaror är i det närmaste gränslöst. Vi har bilar, färg-TV och hypermoderna lägenheter; vi kan resa på utlandsseminstrar och telefonera till andra sidan jordklotet. Den genomsnittliga levnadsstandarden har höjts flera gånger om. Men den höjda levnadsstandarden är inte jämnt fördelad. Vi har stora förmögenhets- och inkomstklyftor, vilket får till följd att vissa människor fritt kan välja bland välfärdssamhällets överflöd medan andra måste passera de lockande skyltfönstren utan att kunna köpa mera än det nödvändigaste.

Den gamla släkt- och storfamiljens upplösning medförde att det statiska bondesamhällets sociala gemenskap och emotionella trygghet gick förlorad utan att ersättas av nya former för gemenskap och trygghet. Industrialiseringen och den därav kommande uppdelningen av produktionsprocessen har radikalt förändrat de vuxnas arbetsuppgifter. Medan bondesamhället erbjöd arbete för de vuxna i omedelbar närhet till familjen är arbete och familj helt skilt åt i det moderna samhället. Industrialiseringen innebar också en ny geografisk rörlighet och en viss social rörlighet. Individens möjlighet att arbeta sig upp blev industrialismens och den gamla liberalismens ideologi. Dessa förändringar har haft stora och genomgripande konsekvenser med sig för alla människor i det moderna samhället - barnen, kvinnorna och männen.

Vi skall i det följande försöka analysera dagens samhälle utifrån de enskilda människornas levnadssituation. Det leder oss in på diskussioner som rör makt fördelningen i samhället, produktionslivets villkor och olikheter i levnadsstandard: Som vi ser det är dessa politiska frågor av avgörande betydelse för ett uppfyllande av de familjepolitiska målen.

2 Vad är socialdemokratisk familjepolitik?

Familjepolitiken framstår i debatten ofta som ett område där alla partier tävlar om att föreslå de mest långtgående åtgärderna. Många frågar sig därför vad som skiljer den socialdemokratiska synen på familjepolitiken från den politik som andra partier och åsiktsriktningar vill föra.

Att de ideologiska skiljelinjerna ibland är svåra att upptäcka beror på, att det finns många praktiska reformer där man kan vara överens även om man har skilda ideologiska utgångspunkter. Dit hör t ex kontant stöd till barnfamiljerna, utbyggnad av barntillsynen eller rätt till abort.

Vid en djupare och mera långsiktig analys finner man dock att det finns mycket klara ideologiska skillnader mellan en borgerlig och en socialdemokratisk familjepolitik.

Inom socialdemokratien ser vi de familjepolitiska reformerna i ett längre politiskt perspektiv, där målet - med partiprogrammets ord - är att "en på klasser uppbyggd samhällsordning skall lämna plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande människor".

Vi lever fortfarande i ett klassamhälle. Detta kommer till synes i ekonomiska skillnader mellan olika grupper, skillnader i utbildningsnivå och utbildningsmöjligheter, skillnader i möjlighet att påverka samhället, skillnader i arbetsförhållandena etc. Listan kan göras lång. De viktigaste klyftorna i dagens samhälle går inte mellan barnfamiljer och familjer utan barn, inte heller mellan könen. Klyftorna går mellan dem som äger och har bestämmanderätten över produktionsmedlem och dem som inget kapital äger.

Ur denna grundläggande klassklyfta utkristalliserar sig andra orättvisor. En av de allvarligaste orättvisorna har att göra med skillnader i sysselsättningen. Vidare skillnader i löner och förmögenheter. Klassklyftorna blir könsskillnader genom att det är en större del kvinnor än män som saknar anställning och har låga löner. Vidare förstärks klassklyftorna av att det största barn antalet per familj finns bland dem, där en person saknar anställning och/eller finns i låglöneyrken.

Den socialdemokratiska familjepolitiken vill i första hand angripa klass klyftorna i samhället. Därför är förändringarna i maktrelationerna samt en förändrad anställnings- och lönepolitik de för oss viktigaste medlen.

Vi tror det är möjligt att åstadkomma en hel del förbättringar i det bland ekonomiska samhälle vi i dag har. Men en fullständig jämställdhet mellan könen och en fullständig trygghet för barnen är endast möjligt att uppnå om maktförhållandena ändras i samhällets ekonomiska liv. I detta konstaterande ligger den grundläggande skillnaden mellan den borgerliga och den social demokratiska familjepolitiken. För den borgerliga politiken är utgångspunkten att de maktrelationer som i dag existerar i samhället skall bestå. Inom dess ram skall åtgärder för trygghet av barnens situation och jämställdhet mellan könen uppnås.

I enlighet med detta får begreppen *information* och *attitydpåverkan* en central ställning. Information om könsroller och attitydpåverkan i skolor och arbetsliv för att bryta den traditionella könsuppdelningen är vägar som anvisas från liberalt håll för att komma tillrätta med ojämlikheten mellan könen. Vi är positiva till information och attitydpåverkan, men har uppfattningen att detta endast har begränsad betydelse. Någon grundläggande förändring åstadkommes inte med dessa medel. Man ändrar inte på verkligheten genom information. Det är verkligheten som måste förändras för att en verklig attitydförändring skall åstadkommas.

Så länge de traditionellt kvinnliga yrkena är låglöneyrken, så länge arbetsgivaren fritt kan anställa och avskeda sin arbetskraft och så länge inte samhället har tagit ett relativt större ansvar för barnens vård och för sörjning - tills dess har vi könsrollerna kvar även om vi intensifierar informationen.

2.1 Valfrihet - för vem?

Ett annat grundbegrepp i den borgerliga diskussionen om familjepolitiska åtgärder är valfriheten. Man anger att kvinnan skall få rätt att välja mellan hem och förvärsarbete. Vi frågar: Valfrihet för vem?

Den ensamma lågavlönade mamman? För den mamma som är gift med en lågavlönad man? För den som bor i glesbygd? Från borgerligt håll har man satt upp målet valfrihet, men inte anvisat medlet för dess förverkligande. För att förverkliga valfrihet mellan hem och förvärsarbete skulle krävas arbetstillfällen för alla, barn tillsyn som motsvarar behovet och full lön till den som "väljer" att stanna hemma. De ingrepp i samhällsekonomin som skulle krävas för dessa åtgärder

genomförande är inte borgerligheten villiga att diskutera. Därför är borgerlighetens valfrihet en valfrihet för de redan privilegierade.

För oss är det viktigt att alla människor kan fungera i produktivt liv på lika villkor. Därför anser vi att alla människor skall ha möjlighet att kombinera förvärvsarbete och vård av barn. Vi sätter inte *valfrihet* mellan hem/vård av barn *och* förvärvsarbete som övergripande mål, utan ser målet som förvärvsarbete och barn i kombination. För att detta skall bli möjligt att genomföra krävs dock så omfattande ingrepp i produktionen, att en starkare styrning från samhällets sida är ofrånkomlig.

Valfrihetstanken har också slagit rot inom den yttersta vänstern. Argumentet är här att arbetarkvinnorna inte bör utsätta sig för utsugning på arbetsplatserna utan istället bör stanna i hemmet. I enlighet därmed krävs löner för männen som räcker för familjens försörjning. Istället för att låta sig utsugas av arbetsgivarna skall kvinnorna i hemmet invänta revolutionen.

Vi ställer oss främmande till denna syn på kvinnans uppgift. Om någon förändring skall kunna åstadkommas är det nödvändigt att alla människor deltar i samhällets olika aktiviteter. Därför är det viktigt att även kvinnorna kräver rätt till arbete och acceptabla arbetsförhållanden. Hemarbetet innebär ingen "frihet" för kvinnorna - hemmakvinnan är ingen revolutionär.

För den socialdemokratiska synen på familjepolitiken intar således produktionen och maktrelationerna en central plats. En förändring av makten över produktionen är förutsättningen för att allas rätt till arbete skall bli erkänd och samhället avsätta medel för tillfredsställande omsorg om barnen. Den borgerliga familjepolitiken utgår från nuvarande ekonomiska struktur i sina reformplaner. Därför kämpar man för valfrihet för kvinnorna - en frihet för de rika. Därför kämpar man för förändringar via information och attitydpåverkan. Borgerligheten angriper symptomen för att behålla grunden den privatägda produktionen; socialdemokratien angriper grunden och förändrar - genom gradvisa reformer - maktrelationerna i samhället. Först då finns förutsättningar för en utjämning mellan samhällsklasserna och jämställdhet mellan könen.

2.2 Det här har hänt

Från 1 juli 1974 gäller två nya lagar om anställningsskydd och om vissa anställningsfrämjande åtgärder.

Lagen om anställningsskydd gäller praktiskt taget alla arbetstagare. Uppsägning från arbetsgivarens sida skall göras på *saklig grund*. Arbetsgivarens fria uppsägningsrätt finns inte längre kvar.

Genom lagen om vissa *anställningsfrämjande åtgärder* är arbetsgivaren skyldig att i förväg till länsarbetsnämnden tala om (varsla) om avsikt att säga upp eller permittera folk. Om det kan bli tal om uppsägning skall varsel lämnas 2 - 6 månader i förväg, beroende på hur många arbetstagare det gäller. Det skall då vara fråga om minst 5 arbetstagare.

Det finns också andra lagar som inskränker den fria uppsägningsrätten. Ett förbud mot avsked finns i 1977 års lag om rätt till föräldraledighet.

Denna sk Åhmanlagstiftningen har kritiserats hårt från arbetsgivarhåll. Under trycket från arbetsgivarna tillsatte arbetsmarknadsminister Per Ahlmark 1977 en utredning, som skall se över lagstiftningens verkan för bl a ungdomar.

Under lottriksdagen 1975/76 antogs också huvudlinjerna i lagstiftningsförslagen om en *arbetsrättsreform*, även om regeringens förslag på många väsentliga punkter vattnades ur genom att borgerliga reservationer vann vid den slutliga lottdragningen. Meningen är att denna lagstiftning skall öppna vägen för en demokratisering av arbetslivet genom att ge de anställda rätt till medbestämmande i kraft av deras arbete. Den syftar till att stödja strävandena till en social förnyelse av arbetslivet och bygger på övertygelsen att demokratiska principer, samverkan och gemensamt ansvar bör präglade förhållandena på arbetsplatsen.

Den mest betydande nyheten i lagen är regler, som skall göra det möjligt för arbetstagarna att genom förhandlingar och avtal vinna inflytande över arbetslednings- och företagsledningsfrågor, t ex personalpolitiken.

Medbestämmandelagen har varit i kraft tämligen kort tid. Ett avtal om dess reglering i kollektivavtalen har ännu inte kommit till stånd.

Lagkomplexet får ses som ett led i de politiska strävandena till medbestämmanderätt och ekonomiskt medansvar för löntagarna. Förslaget från LO/SAP om löntagarfonder är ett andra steg och syftar ytterst till att ta över produktionsmedel och därmed bestämmanderätten.

3 Arbete på lika villkor

3.1 Arbete åt alla

Vi har i inledningen formulerat två av de familjepolitiska målen på följande sätt:

- 1) Alla vuxna människor skall ges möjlighet att självständigt utvecklas i enlighet med sina intressen och önskemål i solidaritet med andra människor.
- 2) Alla vuxna människor skall vara ekonomiskt oberoende av anhöriga.

En grundläggande förutsättning för dessa målsättnings förverkligande är att alla människor har förvärvsarbete. Att delta i förvärvslivet är ett väsentligt medel för människans utveckling till en aktiv och självständig personlighet. Eget förvärvsarbete är vidare en förutsättning för ekonomiskt oberoende av andra människor. Inte minst för kvinnorna är detta krav av utomordentligt stor betydelse.

3.1.1 Vi behöver ingen piska.....

När vi formulerar målet full sysselsättning gör vi det utifrån övertygelsen att förvärvsarbete är något positivt; att förvärvsarbete mer än något annat ger förutsättningarna för aktiv verksamhet i social gemenskap.

I borgerliga kretsar formuleras målsättningarna för arbetslivet utifrån övertygelsen att förvärvsarbete är något negativt; att människan kan förmås till arbete endast med hjälp av piska eller morot. Vi tar avstånd från denna människosyn som är djupt reaktionär och människofientlig.

Vår positiva syn på förvärvsarbete ställer höga krav på arbetsmiljön. För att göra förvärvsarbetet positivt måste arbetsförhållanden skapas som ger varje människa möjlighet till självtillfredsställelse i sin arbetsuppgift och möjlighet till social gemenskap. Grundförutsättningen för detta ligger i en förändring i maktrelationerna i arbetslivet. (se not sid 11 ??)

Det är i hög grad den negativa och reaktionära människosynen som har varit den förhärskande vid utformningen av vart arbetsliv. Med hjälp av denna människosyn försvaras arbetsgivarnas

diktatur, ackordslöner och auktoritära arbetsledning. Satsningar på en god arbetsmiljö kommer i andra hand.

Enligt vår övertygelse är det framförallt arbetstagarnas inflytande på produktion och arbetsmiljö som ger förutsättningar för en god arbetsinsats och en positiv personlighetsutveckling.

Finns dessa förutsättningar behövs varken piska eller morot. Ingen har ännu lyckats motbevisa denna tes.

3.1.2 Vi behöver arbetstillfällen

Målsättningen full sysselsättning är också väsentlig utifrån ekonomiska jämlikhetsprinciper. Olikheterna i sysselsättningen är den största orsaken till de ekonomiska klyftor som fortfarande finns i landet.

Den fulla sysselsättningen är ännu ett avlägset mål. Många tecken tyder på att den utveckling som sker just nu i produktionen gör det allt svårare att uppfylla det fulla sysselsättningsmålet. Utslagningen från arbetsmarknaden blir alltmer intensiv. I vissa branscher är man för gammal redan vid 35 års ålder. Sedan 1967 har andelen förvärvsarbetande män över 45 år minskat kraftigt i förhållande till samtliga män i denna ålder. De arbetsvårdssökande ökar varje år; 1960 var antalet drygt 30.000 och uppgår nu till närmare 110.000 per år. Endast var tionde av de som genomgår arbetsvård får arbete på öppna marknaden. De övriga blir arbetslösa eller får arbete i skyddade verkstäder. Behovet av skyddade arbetsplatser är i dag mycket stort trots att antalet platser har ökat kraftigt under de senaste åren.

Till dessa uppgifter bör tilläggas att en stor del av utslagningen från arbetsmarknaden sker i det fördolda. Det gäller de många kvinnor som återgår till hemarbetet efter att ha blivit arbetslösa. Hemmet blir deras skyddade verkstad. De siffror som speglar utslagningen från arbetsmarknaden är därför sannolikt för låga i förhållande till verkligheten.

Låginkomstutredningens rapport "Sysselsättning - arbetslöshet - förvärvshinder" - ger en bild av arbetsmarknaden som tidigare inte har visats. 1966 fanns det närmare 5 miljoner människor i åldrarna 20-66 år. Endast drygt hälften av dessa förvärvsarbetade 30 timmar per vecka eller mera

under hela året. Könsskillnaderna var avsevärda; 22 % av männen mot 71 % av kvinnorna förvärvsarbetade mindre än 30 timmar per vecka. Inget förvärvsarbete alls under året hade 6 % av männen och 37 % av kvinnorna.

Låginkomstutredningen undersökte olika slags arbetslöshet. Med denna metod avslöjades även den dolda arbetslösheten, d v s den arbetslöshet som arbetsmarknadsmyndigheterna inte får kännedom om. De olika typerna av arbetslöshet fördelar sig på följande sätt:

- **arbetslösa** – de som någon gång under 1966 sökt arbete, varit permitterade utan lön eller gjort ett arbetsuppehåll vid byte av anställning. Dessa var 363.000. Av dessa var männen i majoritet.
- **latent arbetslösa** – de som inte förvärvsarbetade men svarade ja på följande fråga: "Skulle ni sökt arbete om Ni ansett att Ni kunnat få lämpligt arbete på Er ort?" På denna fråga svarade 253.000 ja. Av de latent arbetslösa var ca 90 % kvinnor.
- **partiellt arbetslösa** – de som förvärvsarbetade mindre än 35 timmar/vecka men som velat och kunnat ta mer arbete under undersöknings veckan var 224.000. Av dessa var ca 90 % kvinnor.
- **förvärvsförhindrade** – de som var förhindrade att ta förvärvsarbete eller som förvärvsarbetade mindre än heltid på grund av hushållsarbete eller brist på barntillsyn. Sammanlagt utgjorde dessa ca en miljon människor, nästan samtliga kvinnor.

Sammanfattning: Det är nära 400.000 människor som under ett år drabbas av en arbetslöshetssituation (öppen) under längre eller kortare tid. Därutöver är det omkring en halv miljon personer, de flesta kvinnor, som är dolt arbetslösa på heltid eller deltid. Till detta kommer ca 1 miljon kvinnor, som på grund av vårdnadsuppgifter är utestängda från deltagande i förvärvslivet. Av flera undersökningar har framgått att en stor del av dessa kvinnor skulle börja förvärvsarbete om omsorgen om barnen kunde tryggas.

Utredningen kommenterar dessa siffror på följande sätt:

"Den markant olika könssammansättningen som de tre typerna av arbetslöshetsgrupper har, är mycket betydelsefull, när det gäller jämställdhet mellan könen. I den mån arbetsmarknadspolitiska åtgärder styrs av arbetslöshetsmätningarna kommer kvinnorna att bli missgynnade, därför att arbetslösheten som den mäts officiellt endast inkluderar den öppna arbetslösheten."

Arbetslösheten - öppen, dold eller i form av förvärvshinder - skapar stora ekonomiska problem för många människor. Om alla de arbetslösa och förvärvsförhindrade kunde beredas sysselsättning skulle den materiella standarden öka kraftigt för stora grupper av befolkningen.

Låginkomstutredningen konstaterar att

"Om personers förvärvstider kunde utlämnas skulle ca hälften av den totala inkomstojämlikheten försvinna. Den återstående hälften beror dels på förmögenhetsfördelningens ojämnheter, dels på timförtjänsternas ojämnheter."

3.1.3 Det här har hänt

Ur undersökningar från 1974-75 har vi hämtat följande fakta om människors arbetsförhållanden:

I undersökningen om levnadsförhållanden (den som följer upp låginkomstutredningen) visas att 16 % av de sysselsatta varit arbetslösa någon gång under de senaste 5 åren. I låginkomstutredningen ställdes samma fråga. Då var det 11 %, en klar ökning alltså på 10 år.

Statistiska centralbyrån har undersökt den vuxna befolkningen som inte förvärvsarbetade 1975 och varför.

Det gäller nära 1,6 miljon människor, varav 1,1 är kvinnor. När de som studerar, gör värnplikt eller är "arbetsoförmögna" räknats bort återstår 219.000 män och 856.000 kvinnor.

Av de här kvinnorna säger 147.000 att de vill börja arbeta inom 6 månader och 203.000 "längre" fram i tiden, utan att bestämma tidpunkt. 506.000 vill inte förvärvsarbeta. Endast 1 av 10 av dessa var yngre än 45 år. Var fjärde av dessa kvinnor har aldrig förvärvsarbetat. 139.000 personer (kvinnor troligen) uppgav att brist på barntillsyn hindrade dem från att arbeta.

3.1.4 ...och god planering

Ett av skälen till att samhället har brustit i att nå målsättningen full sysselsättning är de statiska och konservativa värderingar som ligger bakom arbetskraftsprognoserna. Arbetskraftstillgången är betydligt större än vad prognoserna visar, vilket beror på att kvinnorna inte betraktas som arbetskraft på samma sätt som männen. Prognoserna har stor betydelse för planeringen av arbetsliv, trafik, daghem och bostadsområden. Eftersom man prognostiserar låg förvärvsfrekvens för kvinnor blir deras möjligheter att få arbete beskurna. Prognoserna blir självuppfyllande. 1970 års långtidsutredning bygger på förutsättningen att männens förvärvsfrekvens skall vara hög även i fortsättningen medan de gifta kvinnornas förvärvsfrekvens förutsätts stanna på en relativt låg nivå - ca 65 % 1980. För mödrar med barn i åldrarna 0-6 år förutses att ca 55 % är i arbetskraften 1980, medan 45 % är helt hemarbetande.

Därefter räknar utredningen med en stagnation eftersom högre förvärvsfrekvens för gifta kvinnor betraktas som orimlig. Detsamma gäller förutsägelser om deltidarbete. Här antar utredningen att de gifta kvinnornas deltidarbete - d v s förvärvsarbete mindre än 20 timmar per vecka - skall ligga på ungefär oförändrad nivå. Mot detta bör ställas låginkomstutredningens resultat, av vilka framgick att mer än 89.000 deltidarbetande arbetade deltid därför att de ej kunde få heltidsarbete eller barntillsyn.

Bristen på barntillsyn och arbetstillfällen håller de gifta kvinnornas förvärvsverksamhet på en betydligt lägre nivå än männens. Detta tar utredningen för givet och utgår ifrån ett i stort sett oförändrat förhållande för framtiden. Vi uppfattar denna förutsägelse som oacceptabel. En

prognos byggd på sådana premisser leder med nödvändighet till ett konserverande av förhållandena på arbetsmarknaden.

Det är givetvis inte endast mot prognoser av typen långtidsutredningen som kritiken bör riktas. Prognoserna, som utförs av experter utan politiskt ansvar, har att göra förutsägelser utifrån de målsättningar som formulerats i politiska organ. Felet ligger främst i det förhållandet att målsättningarna inte är tillräckligt klart formulerade. Därför blir det prognoserna som får styra utvecklingen. Därmed blir målsättningarna formulerade utifrån prognoser som bygger på svaga målformuleringar som leder till dåliga prognoser som leder till svaga målformuleringar som leder till.... Den onda cirkeln uppstår.

Den enda möjligheten att bryta cirkeln är att formulera klara målsättningar och låta dessa styra prognoserna. I en total strategi för dessa målsättnings uppfyllande har prognoserna sin givna plats. Det enda mål för sysselsättningen som vi kan acceptera är en fullständig utjämning av förvärvsfrekvensen mellan kvinnor och män. Detta måste klart sägas från politiskt ansvarigt håll. På en sådan målsättning måste framtida prognoser byggas; då kan medel skapas för målets uppfyllande.

3.2 Barn och förvärvsarbete, en hittills olöst konflikt

Förvärvsarbete för alla har varit ett genomgående krav i det föregående. Men alla problem är inte lösta om vi lyckats nå dithän att den fulla sysselsättningen blir en målsättning som gäller för alla. Det är också fråga om vilken sysselsättning som människorna kan beredas och vilka villkor som råder i arbetslivet.

Vi tvingas konstatera, att arbetslivet i dag är dåligt anpassat till människornas roll som vårdare av det uppväxande släktet. Att förändra arbetslivets villkor, så att det ger utrymme för nära kontakt med barn är därför ett oundgängligt krav.

Vid en analys av förhållandet mellan barnens trygghet och föräldrarnas förvärvsarbete uppenbarar sig en rad intressekonflikter. De hårda villkor som råder i arbetslivet skapar stress och otrivsel, vilket försämrar kontakten med barnen. Den långa arbetstiden, inklusive långa arbetsresor, krymper den tid som barn och deras vårdare har tillsammans. Dessa faktorer har bidragit till en ökad otrygghet för barnen och en ökad fysisk och psykisk press på föräldrarna.

Lösningen på dessa konflikter kan endast åstadkommas genom förändringar i arbetslivets villkor. Lösningarna måste leda till

- 1) att barnen garanteras en trygg utveckling oavsett vårdarens/vårdarnas förvärvsarbete;
- 2) att män och kvinnor får möjlighet att utvecklas på samma villkor; i arbetslivet, i utbildningen, i politisk och facklig aktivitet, i relation till barn och vuxna;
- 3) att arbetsvolymen blir sådan, att arbete och barn går att förena för både män och kvinnor.

3.2.1 Problemet är gammalt...

Konflikten mellan barnens trygghet och arbetslivets villkor har alltid funnits; en konflikt, som alltid varit mest kännbar för de sämst ställda grupperna. För dessa grupper har den valfrihet, som hyllas så starkt av de borgerliga, alltid varit en illusion. Kvinnor ur arbetarklassen har alltid varit tvungna att arbeta utanför hemmet eller utföra hemarbete för urusel betalning. Det hårda slitet i hem med låg standard födde arbetarens dröm om att "Mannen skall ha en familjeinkomst, så att hans kvinna inte skall behöva gå ut och arbeta".

På 30-talets arbetslöshetstider följde en social omdaningstid, som förändrade levnadsförhållandena i grunden för kvinnorna. Moderna bostäder, med värme, vatten och avlopp, moderna tvättstugor o s v, blev uppnåeligt även för arbetarna. Barnavårdscentraler inrättades och hälso- och tandvård för barn och mödrar växte fram. De socialdemokratiska kvinnorna drev en

kamp för sexualundervisning, mot preventivmedelslagen och för rätt till abort. De stora socialförsäkringsreformerna genomfördes för att skapa trygghet för människor.

Arbetarens dröm om ekonomiska möjligheter för kvinnan att stanna hemma och vårda barnen medan de var små var ledstjärnan för det sociala reformprogrammet. I könsrollsdebatten fick tanken på kvinnans två roller en framträdande plats. Enligt denna debatt borde samhället acceptera att kvinnan avstod från förvärvsarbete under 10-15 år och sedan ge henne en rejäl chans att komma tillbaka. En arbetstidsförkortning, som skulle ge kvinnan möjlighet att konkurrera på arbetsmarknaden även under småbarnsperioden, ansågs vara för avlägsen för att kunna tillmätas någon reell betydelse i reformsträvandena.

Av denna anledning inriktade man åtgärderna på att ge alla kvinnor möjlighet att stanna hemma under barnens småbarnstid. När vi idag kritiserar denna inriktning på politiken bör vi hålla i minnet den situation som då var rådande. Arbetarkvinnorna hade under decennier slitit ut sig i förvärvslivet trots arbete med en stor barnaskara; barnen lämnades in till barnkrubban för förvaring, eller lämnades helt utan tillsyn. Den solidaritet som socialdemokratin ville visa dessa hårt drabbade arbetarkvinnor var att de - liksom de bättre situerade - skulle få ekonomisk möjlighet att avstå från det dubbla slitet och istället stanna hemma och utföra *en* yrkesverksamhet.

3.2.2 ...men nu är förutsättningarna andra

I 70-talets samhälle har utvecklingen fortskridit så långt att det är möjligt att förorda en annan lösning på konflikten; en lösning som från socialistiska utgångspunkter är den enda möjliga långsiktiga lösningen. De viktigaste förändringarna som talar för en genomgripande omvandling av arbetslivet så att förvärvsarbete och barn går att förena är följande:

- 1) Färre barn per familj och mindre hemarbete = färre arbetsuppgifter i hemmet
- 2) Nyare forskningsrön på barnpsykologins område. Den ständigt hemmavarande vårdaren anses inte längre nödvändig för barnen; den kollektiva gruppsamvaron är positiv och nödvändig för barnens utveckling
- 3) Högre utbildningsnivå som har gjort gruppen kvinnor som inriktar sig på egen yrkesverksamhet allt större
- 4) Kvinnoemancipationen - ett krav på självständighet från kvinnans sida där hon ifrågasätter mannens förmyndarroll och det ekonomiska beroendet av mannen
- 5) Ett uppvaknande intresse från mannens sida för barnens utveckling
- 6) Kortare arbetstider och en inriktning på att ta ut standardhöjning i framtiden i form av ytterligare förkortning av arbetstiden
- 7) Långt framskriden teknisk utveckling som kontinuerligt minskar behovet av arbetskraft och därmed möjliggör kortare arbetstider.

Utifrån dessa samhällsförändringar och utifrån övertygelsen om att deltagande i förvärvslivet är nödvändigt för varje människas utveckling kräver vi åt gärder som gör det möjligt att förena arbete och hem/barn utan problem.

3.2.3 Vi kräver kortare arbetstid per dag...

40-timmarsveckan för alla är nu i princip uppnådd genom lagstiftning. Men denna lagstiftning döljer det faktum att den totala arbetstiden för många människor är betydligt längre.

I glesbygden är veckopendlingen vanligt förekommande, vilket ofta omöjliggör förvärvsarbete för den som har huvudansvaret för barnen, och förlänger verksamhetstiden för dem som förvärvsarbetar.

I storstäderna är de dagliga resorna mycket omfattande och det är inte ovanligt att den dagliga arbetstiden inklusive resor utsträcks till 10 - 11 timmar. För en ensamstående förälder, och för två föräldrar som båda förvärvsarbetar, är detta en orimlig situation dels för de vuxna, men i ännu högre grad för barnen, som måste vistas i barnstuga alltför lång tid.

Kortare avstånd mellan bostad och arbetsplats är därför en väsentlig del av det reformpaket som tillsammantaget skall göra förvärvsarbete och barn lättare att kombinera. Den framtida samhällsplaneringen måste i framtiden utformas med sikte på att i möjligaste man förkorta avståndet mellan bostad och arbetsplats.

En annan nödvändig åtgärd för att uppfylla var målsättning är en radikal nedskärning av den dagliga arbetstiden. Vart långsiktiga mål är en arbetstid på omkring 6 timmar per dag. Innan detta mål är uppnått - men även då 6 timmars arbetsdag är verklighet - bör ett system med skiftarbete under dagtid införas på alla arbetsplatser. Detta skulle i praktiken innebära att en del av arbetsstyrkan exempelvis förvärvsarbetar kl 7-14 (= 6 timmars arbetsdag inklusive en timmes lunchrast) och en annan del av arbetsstyrkan mellan kl 10-17.

Ett sådant system skulle för en familj innebära, att en av föräldrarna eller en del av storfamiljens medlemmar - förvärvsarbetar på förmiddagen, den andra på eftermiddagen. Därmed skulle barnens vistelse i barnstugan kunna minskas till ca 6-7 timmar dagligen. Familjemedlemmarnas gemensamma fritid skulle också bli relativt lång.

Vi ställer oss vidare positiva till flexibel arbetstid i den meningen att arbetstagaren själv kan bestämma över sin arbetstid inom vissa gränser. Särskilt för föräldrar med små barn skulle ett sådant system bidra till minskad stress och därmed bättre omsorg om barnen. Vi är dock medvetna om att flexibel arbetstid i denna mening inte är möjlig att genomföra för vissa grupper av arbetstagare, arbetare såväl som tjänstemän. Vi anser dock inte att detta bör hindra att flexibel arbetstid införes för så många som möjligt på industrier såväl som kontor. För dem som inte har möjlighet att få del av denna förmån bör kompensation utgå på annat sätt.

Det är vår uppfattning att den dagliga arbetstiden bör skäras ned och att skiftarbete under dagtid bör införas för *alla* arbetstagare. Det är inte endast för dem som har barn som fritid är värdefull. Det ökade intresset för och behovet av vuxenutbildning är ett annat viktigt skäl till förkortning av vårdarnas arbetstidsförkortning (se not sid. 24 ??)

Detta starka krav på en total nedskärning av arbetstiden medför en mycket kritisk inställning till övertidsarbete. Målet för samhället måste vara att klara produktionen med en aktiv insats av varje vuxen människa under 6 timmar per dag utan övertid. Utifrån denna målsättning måste arbetslivet utformas.

Med kravet på kortare daglig arbetstid följer ett kraftigt avståndstagande till tanken på att ta ut kommande arbetstidsförkortning i form av fyradagars vecka. Ett sådant system skulle innebära skärpta svårigheter att förena barn och förvärvsarbete - ett mål som vi sätter mycket högt. Arbetstidsförkortningen *måste* satsas på den dagliga arbetstiden.

En grupp, för vilka förvärvsarbete och barn är särskilt svårt att förena, är de nattarbetande. Denna grupp blir allt större i och med att den kontinuerliga driften inom industrin blir alltmer förekommande. I enlighet med vår målsättning är ett viktigt krav att nattarbetet begränsas i största möjliga utsträckning. Nattarbete försvårar ett normalt familje- och sexualliv, liksom deltagande i politiska, fackliga och andra aktiviteter. En nedskärning av arbetstid till sex timmar per dygn kommer att göra nattarbetet mindre besvärande men negativa verkningar kommer trots detta att kvarstå, varför det i framtiden är viktigt att inskränka nattarbetet.

3.2.4 Det här har hänt

Vårt krav på kortare arbetsdag finns numera inskrivet i partiprogrammet: "Gradvis förkortning av arbetstiden med sikte på 30 timmars arbetsvecka, 6 timmars arbetsdag." Den socialdemokratiska regeringen tillsatte 20 juni 1974 Delegationen för arbetstidsfrågor, som 1976 avgav rapporten Kortare arbetstid - När? Hur? (SOU 1976:34).

Delegationen fortsätter sitt arbete för att förse arbetsmarknadens parter med material om möjligheterna att etappvis genomföra den kortare arbetsdagen. Försök med flexibel arbetstid har snabbt blivit vanligt där det är möjligt överhuvudtaget.

3.2.5 ...bättre bostadsservice...

I ett samhälle där alla vuxna människor deltar i produktionen krävs en väl utbyggd och väl fungerande service. Detta krav har ofta framförts under de senaste åren. Det gäller framför allt barntillsyn. Det gäller också möjligheterna att få lättskött matbålning genom färdiglagad eller halvfabricerad mat till rimliga priser. Vidare kollektiva kommunikationsmedel som måste fungera snabbt och till ringa kostnad.

Behovet av service av visst slag - det ovan nämnda - ökar i och med att alla människor deltar i produktionen. Men om det ökade förvärvsarbetet kombineras med minskning av arbetstiden kommer samtidigt andra servicebehov att minska. Dit hör framför allt den service som är av mera personlig karaktär, t ex lättare städning, veckotvätt osv. Med kortare arbetstid är det lättare för förvärvsarbetande människor att själva hinna med och orka sådana hemuppgifter. Ur många synpunkter är detta en lyckad utveckling. Dels är det motbjudande att en yrkeskår av typen "tjänare" återigen skall uppstå, dels är det viktigt - anser vi - att varje människa från tidiga år får lära sig att inte lita till andra människors "plockservice". Det bör inga i den sociala fostran att inte utnyttja andra för personliga serviceuppgifter.

3.2.6 ...och utvidgade möjligheter till ledighet

Om var målsättning att kunna förena förvärvsarbete och vård av barn skall kunna uppnås krävs att utvidgade möjligheter till ledighet från arbetet införes. Med kravet att arbetslivet skall organiseras med hänsyn till barnen i samhället följer att en arbetstagare skall ha rätt till ledighet om hänsynen till barnen kräver detta. Dessa rättigheter skall gälla för både män och kvinnor. Självklart gäller detta ledigheten i samband med ett barns födelse. Vidare bör det gälla då barnet är sjukt och tillfredsställande barn tillsyn inte kan ordnas genom samhällets försorg. Det bör också gälla om en förälder tvingas vårda barn längre än den stipulerade havandeskapsledigheten beroende på att barntillsyn inte kunnat ordnas.

Ovanstående är endast exempel på i vilka fall en förälder bör ha rätt till tjänstledighet från arbetet. Hur de sociala förmånerna skall utformas återkommer vi till. I detta sammanhang gäller det endast *rätten* att vara borta från arbetet; en arbetstagare skall inte riskera att förlora sin anställning på grund av att hon eller han tvingas vara hemma och ta hand om ett barn under längre eller kortare tid (se not sid 11 ??).

3.3 Full sysselsättning, en samhällsekonomisk vinst

Det skulle innebära en stor samhällsekonomisk vinst om alla de, som i dag är arbetslösa, undersysselsatta eller förvärvsförhindrade kunde beredas sysselsättning. Vinsten skulle bli betydande även om arbetstiden skärs ned radikalt.

Statistiska Centralbyrån har för vår räkning gjort en beräkning, som grundar sig på antagandet att arbetstiden för föräldrar till barn under 11 år är sex timmar per dag och övriga arbetstagare sju timmar per dag. Under dessa förutsättningar skulle den totala arbetstidsvolymen *öka med 5 %* om de arbetslösa och undersysselsatta gick in i produktionen.

I kalkylen antas att ingen är arbetslös. Däremot har vi räknat bort frånvaro på grund av barnledighet (8 månader), och värnplikt. Därutöver har vi räknat med en genomsnittlig frånvaro på 12 %.

Beräkningen av de undersysselsatta har gjorts på basis av låginkomstutredningens kartläggning av den dolda arbetslösheten. Vidare har vi antagit att alla som är förvärvsförhindrade av annan orsak än studier och sjukdom deltar i produktionen sex respektive sju timmar per dag.

Om det antagna exemplet vore verklighet skulle männens totala arbetstid vara betydligt mindre än idag - totalt 21 %. Kvinnornas totala arbetstid skulle öka med 57 %. Sammanlagt skulle 22 % fler människor - över 700.000 - förvärvsarbета. Av dessa skulle nästan samtliga vara kvinnor.

Den totala ökningen av arbetstiden skulle bli, som vi sagt tidigare, ca 5 %. Det innebär en ökning av den totala arbetstiden med ungefär 6,5 miljoner arbetstimmar per vecka.

Den genomgripande förändring av arbetslivets organisation som krävs för att målsättningen full sysselsättning skall bli verklighet medför givetvis strukturförändringar och omställningar i produktionen som kommer att vålla övergångssvårigheter av olika slag. Det är därför nödvändigt att vidtaga successiva förändringar. Arbetstidsförkortningar medför ofta ett ökat tryck på

arbetstagarna under ett övergångsskede i de fall då den minskade arbetstiden per person inte motsvaras av en ökning av arbetsstyrkan. Förändringarna i produktionen måste därför ske varsamt och med hänsyn till de människor som arbetar där.

Hur övergångssvårigheterna skall bemästras är beroende av i vilkas intressen förändringarna görs. Om hela samhällets intressen får styra produktionens utformning kan omställningarna åstadkommas med minsta möjliga svårigheter för människorna. Därför krävs att samhället styr planeringen av produktionen. Endast om makten över produktionen ligger i samhällets händer kan avvägningar göras mellan olika intressen i samhället. Dit hör avvägningar som gäller rationaliseringarna inom industrin - om dessa skall leda till en total nedskärning av arbetstiden för alla eller arbetslöshet för en del. Dit hör vidare bedömningar av vad arbetskraften skall användas till - offentlig konsumtion av typen barnomsorg eller sjukvård a ena sidan, privat konsumtion a andra sidan.

Vi har i det här avsnittet mycket starkt hävdade kravet på sysselsättning för alla - vi har utgått ifrån att förvärvsarbete och arbetsgemenskap är positivt för människan och stimulerar henne till utveckling och aktivitet. De förändringar som krävs för att tillgodose vara krav är genomgripande och långtgående. Det är vår bestämda uppfattning att dessa förändringar ej kan åstadkommas i ett samhälle som styrs av privata ägarintressen. För ett förverkligande av våra målsättningar krävs ett socialistiskt samhälle där planeringen av produktionen och den offentliga verksamheten styrs utifrån intressen som är gemensamma för medborgarna och som har formulerats i demokratiskt valda församlingar.

3.4 En uppdelad arbetsmarknad

Ett av de karakteristiska dragen på den svenska arbetsmarknaden är att den är skiktad; man brukar tala om att det finns flera *delarbetsmarknader*. Det utmärkande för en delarbetsmarknad är, att arbetskraften konkurrerar om arbetstillfällena endast inom en begränsad sektor. Utanför denna arbetsmarknadssektor är inte arbetskraften attraktiv.

När man talar om delarbetsmarknader, är det i första hand två grupper av arbetskraft man avser. Det är dels kvinnorna, vars arbetsmöjligheter finns inom de typiskt kvinnliga yrkesgrupperna. Vidare är det de äldre och handikappade, som är hänvisade till arbete i någon form av skyddad verksamhet. Dessa delarbetsmarknader, kvinnornas och de lågproducerandes, har generellt sämre löne- och arbetsvillkor än arbetsmarknaden i stort.

Vi skall i det följande dels granska dessa delarbetsmarknader lite närmare, dels analysera skälen till att de uppstår.

Kvinnorna har en i stort sett egen arbetsmarknad. 2/3 av de förvärvsarbetande kvinnorna finns inom endast 25 yrkesgrupper. Inom dessa yrkesgrupper fanns bara drygt var 10:e man. Antalet yrkesgrupper totalt är över 300. Uppdelningen på kvinnliga och manliga arbeten vore inte så allvarlig om delarbetsmarknaderna vore likvärdiga när det gäller löner och anställningsvillkor. De s k kvinnoyrkena är dock genomgående sämre betalda och innehåller små möjligheter till befördran. 1966 var den genomsnittliga timförtjänsten för män 10:60 och för kvinnor 7:45.

Av de nära 1/2 miljon extremt lågavlönande - de som 1966 hade mindre än 7 kr per timme (torde i dag motsvara ca 8:75 - 9:-/timme) - var 2/3 kvinnor. Av dem som fyllt 25 år var 5 av 6 kvinnor.

De nämnda siffrorna är från 1966. Det är naturligtvis intressant att veta om situationen har förändrat sig på något avgörande sätt fram till i dag - 1972. Vi har inte kunnat göra någon närmare analys av detta förhållande, men vill citera LO:s "Låglön och välfärd" innan vi fortsätter diskussionen. I LO skriften sägs:

"Denna fråga (förändringen av lönerna 1966-1971) blir naturligtvis intressant mot bakgrund av de senaste årens låglönesatsningar. Bl a det faktum att det finns anledning anta att de

extremt lågavlönade till mycket stor del omfattar grupper, som inte berörs av avtal som sluts mellan arbetsmarknadens parter, föranleder låginkomstutredningen att dra följande slutsatser: Vi tror att de löntagargrupper, som jämfört med andra har extremt låg lön före den sista avtalsrörelsen, även efter denna är de grupper som *jämfört med andra* har den lägsta lönen."

De äldres och handikappades delarbetsmarknad är den skyddade verksamheten. 1964 fanns det ca 4000 människor i skyddade verkstäder, 1968 var antalet över 9000 och det planerade behovet för de närmaste åren ligger på omkring 40 000 ¹.

På denna arbetsmarknad saknas valfriheten i det närmaste fullständigt. Lönen är låg och förhandlingspositionen svag. Det är arbetskraft som arbetsgivarna har sorterat ut - som arbetsgivarna inte anser sig behöva.

Det viktigaste skälet till att viss arbetskraft hänvisas till speciella del arbetsmarknader är att dessa arbetstagare ur arbetsgivarens synpunkt är mindre attraktiva än andra. I ett produktionssystem av vår typ anställer arbetsgivaren givetvis den arbetskraft som är mest produktiv. Långsam arbetstakt, hög frånvaro och praktiska svårigheter att resa till arbetsplatsen är faktorer som ställer en arbetstagare i ett sämre konkurrensläge. Bristfällig utbildningsbakgrund och ringa yrkeserfarenhet är andra faktorer som är minusposter på den alltmer krävande arbetsmarknaden.

De äldre och handikappade är inte attraktiva ur arbetsgivarens synpunkt. Företagen räknar inte som fördel, att även de äldre och handikappade gör en produktiv insats - om än något begränsad.

Inte heller räknas det omätbara värde som ligger i att kunna delta i en arbetsgemenskap även om arbetskapaciteten inte är hundra procentig. Det enskilda företaget räknar endast det produktionsbortfall som blir följden av att en arbetskraft inte är högeffektiv.

Kvinnorna tillhör de mindre attraktiva till stor del därför att vården av barnen ställer kvinnan i en mer ansvarig situation gentemot familjen än mannen. Utifrån företagsekonomiska bedömningar är

¹ Antalet sysselsatta vid verkstäder för skyddat arbete och hemarbetscentraler i november 1977 var 16.966.

inte barnen någon tillgång. Därför blir kvinnans vård av barnen en minuspost på hennes konto. Att göra arbetsvillkor sådana att det är möjligt att kombinera förvärvsarbete med vård av barn är inget mål som styr företagens planering. Kvinnans lägre teoretiska utbildning och yrkeserfarenhet är andra skäl till kvinnornas speciella svårigheter på arbetsmarknaden. I den hårda konkurrensen kommer hon i underläge.

Grundorsaken till att en person förvisas till en "sämre" delarbetsmarknad är att det finns andra som kan producera mera, och som inte får maskineriet att gnissla i något avseende. *Den fria rätten att anställa arbetskraft* får som självklar följd att företagen anställer den mest effektiva arbetskraften. Det är därför inte så mycket att förvåna sig över att kvinnorna och de äldre och handikappade inte välkomnas på den "perfekta" arbetsmarknaden. (se not sid 11 ??).

3.4.1 Fördelen med kvinnorna

Ännu återstår dock att belysa varför kvinnorna inte stöts ut från arbetsmarknaden lika totalt som de äldre och handikappade. Kvinnorna välkomnas ju trots allt på vissa delar av den öppna arbetsmarknaden. Inom t ex detaljhandel, kontor och inom serviceyrken av olika slag är kvinnan välkommen, trots de handikapp som vi tidigare har redogjort för.

Skälen till att kvinnorna har ansetts "lämpliga" och till och med önskvärda för dessa yrken är flera. Man kan inte bortse ifrån *den traditionella kvinnorollen* som delförklaring. I stor utsträckning är kvinnoyrkena tjänande och vårdande yrken. I många yrken har därför hennes traditionella kvinnoroll kunnat räknas henne tillgodo. Hon behöver inte svika kvinnoidealet när hon går ut i arbetslivet och blir därmed en följsam och "anpassad" arbetstagare. Från arbetsgivarsidan har det varit lätt att utnyttja detta. Därmed skapas en känsla av tillfredsställelse hos arbetstagarna, vilket leder till mindre krav från deras sida.

Det är därför viktigt att motarbeta könsfördomarnas inverkan på yrkesvalet. Vi är dock skeptiska till tanken att information kan påverka det könsbestämda yrkesvalet i någon nämnvärd grad. Under många år har sådana försök gjorts, men ännu i dag har ingen märkbar förändring skett i det traditionella yrkesvalet. Naturligtvis skall inte detta tolkas som att attitydpåverkan genom t ex studievägledning och undervisning helt bör upphöra; vi anser att det skall behålla sin plats i utbildningen. Vi bör dock ha klart för oss att några radikala förändringar inte nås den vägen.

Det måste vidtagas andra åtgärder inom utbildningssystemet för att förändringar i det könsbestämda yrkesvalet skall ske. En väg som bör prövas är könskvotering när det gäller de utbildningslinjer där snedrekryteringen är särskilt framträdande ².

Ett annat skäl är att kvinnans yrkeserfarenhet i hemmet har kunnat räknas henne tillgodo för de utpräglade kvinnoyrkena. För de yrken som är likartade hemarbetet är hon attraktiv. Utbildningen har hon själv skaffat sig genom det praktiska arbetet i hemmet. Någon särskild utbildning därutöver behövs inte utan kvinnan kan praktiskt taget tas direkt från kök och barnkammare till ett arbete som vårdbiträde, städerska, köksbiträde, hemsamarit eller barnavårdare. Lika lite som hennes arbete i hemmet har värderats i pengar, lika lite värderas det när hon går ut i förvärvslivet. Hon får lön som helt okvalificerad arbetskraft. Från arbetsgivarsidan ser man givetvis med tacksamhet på att få en utbildad arbetskraft till ett pris som vanligen betalas för en helt outbildad.

² Vid intagning till förskolläraryt utbildning har försök gjorts att ge viss förtur till manliga sökanden. I samarbete med delegationen och senare jämställdhetskommittén har lokala projekt genomförts för att få fler män till sjukvårdens yrken.

De låga kraven som kvinnorna själva ställer på löner och anställningsförmåner har givetvis också verkat till deras förmån i konkurrensen om arbetstillfällena. Arbetsgivaren är naturligtvis tacksam för en nöjd och passiv arbetstagare. Av olika skäl, som vi återkommer till, har kvinnorna funnit sig tillrätta i en undertryckt och passiv roll.

3.4.2 Det här har hänt

1972 tillsatte den socialdemokratiska regeringen en jämställdhetsdelegation som i statsministerns kansli, i Statsrådsberedningen, skulle arbeta för jämställdhet mellan kvinnor och män.

Arbetslivet kom att stå i centrum. En rad mycket konkreta åtgärder sattes igång, bl a för att bryta könsrollerna i arbetslivet. Försöksverksamheten i Kristianstads län med kvinnor på manliga jobb, som fick efterföljare i flera län och spridningseffekter över hela landet. Kvotering (minst 40 % av vardera könet) som villkor för att staten skulle bevilja lokaliseringstöd. 100 tjänstemän vid arbetsförmedlingarna för att arbeta med de kvinnliga arbetssökandes problem.

Jämställdhetsbidraget, d v s ekonomiskt stöd till de arbetsgivare som ville satsa icke- traditionellt. En referensgrupp bildades med "tekniska tjejer". En utredning om staten som arbetsgivare "Kvinnor i statlig tjänst" som så småningom resulterade i en "jämställdhetsförordning" där myndigheterna i särskilda planer för varje år är skyldiga att redovisa hur man arbetar för jämställdhet.

3.4.3 Varför är kvinnoyrkena så dåligt betalda?

Vi har i det föregående konstaterat att lönerna generellt är lägre i de yrken där kvinnorna är i majoritet. Vi skall nu försöka finna förklaringarna till att så är förhållandet. Lönebildningen är dock en mycket komplicerad process och vi kan endast ta fram några av de faktorer som vi anser har betydelse för lönebildningen.

En viktig förklaring till kvinnornas låga löneläge finns att söka i teorin om *utbud och efterfrågan*. Kvinnornas arbetsmarknad är mer än någon annan en arbetsgivarens marknad. Styrkepositionerna är ojämna. Arbetskraftsutbudet är större än efterfrågan vilket bidrar till att hålla lönerna nere; kvinnorna utgör en stor arbetskraftsreserv, som arbetsgivaren vinkar till sig när konjunktursvängningarna leder till brist på arbetskraft. En arbetskraftsreserv av det här slaget är av utomordentligt stort värde för arbetsgivarna och bidrar till lönenedpressning.

Teorin om utbud och efterfrågan är dock inte hela förklaringen till det låga löneläget inom de kvinnodominerande yrkena. Inom t ex vårdsektorn är utbudet mindre än efterfrågan, vilket enligt teorin om utbud och efterfrågan borde ha pressat upp lönerna.

Skälet till att vård- och servicesektorerna är utpräglade låglöneområden får nog istället sökas i *det sätt, på vilket vårt samhällssystem värderar olika arbetsinsatser*. I en marknadsekonomi som vår, tillmäts endast det värde, som kan säljas på marknaden. Varuprodukter kan man sälja men väl omhändertagna barn eller omsorgsfullt vårdade äldre tillmäts inte något värde i en ekonomi av vår typ. Detta ger utslag även i lönebildningen på det sättet, att arbetskraften inom dessa sektorer får lägre belöningar än inom andra sektorer.

Att kvinnorna har rekryterats till dessa, av samhället lågt värderade yrkesområden, hör samman med deras kvinnoroll och deras "nedärvda" erfarenhet av arbete med hem och barn. I och med att dessa yrken blivit utpräglade kvinnoyrken har ett låglöneproblem blivit ett kvinnolöneproblem - en könsfråga. Detta har delvis tagit uppmärksamheten från det verkliga problemet; d v s hur samhället värderar arbetsinsatser som inte har något bytesvärde i marknadsekonomi.

Att det är kvinnorna som grupp, som har rekryterats till dessa lågt värderade yrken, gör det extra svårt att pressa upp lönerna. Som vi tidigare har nämnt är det många andra faktorer som motverkar kvinnornas kamp för frigörelse i arbetslivet; inom vårdsektorn sammanfaller dessa svårigheter med samhällets låga värdering av arbetsområdet.

Ett viktigt skäl till kvinnornas låga löneläge inom alla områden är deras låga utbildningsnivå. Huvudansvaret för hem och barn har ofta förhindrat kvinnan att skaffa sig en yrkesutbildning och den erfarenhet hon har skaffat sig genom arbetet i hemmet har ingen betydelse när hon kommer ut på arbetsmarknaden. Kvinnan betraktas som utbildad och lönesättningen blir därefter. Bättre utbildningsmöjligheter för kvinnorna i kombination med en annan värdering av den praktiska erfarenheten i hemmet skulle därför bidra till att häva kvinnornas eftersatta situation.

Den svaga fackliga aktiviteten bland kvinnorna är ett annat skäl till kvinnornas låga löner. Endast 1/3 av de extremt lågavlönade - som till största delen var kvinnor - var fackligt organiserade 1966. Skälen till att kvinnan i lägre grad deltar i den fackliga kampen är flera. Påtryckningar från arbetsgivarna är inte ovanligt; då utbudet överstiger efterfrågan är arbetstagaren i underläge och därför lätt att påverka. Ett annat skäl är att kvinnornas yrkesverksamhet inte ges samma betydelse som männens. Så länge mannen juridiskt och socialt betraktas som försörjare och

familjeöverhuvud kommer kvinnans inkomst att ses som en biinkomst; inkomsten betraktas mera som fickpengar än som ersättning för en arbetsinsats.

Hämmande för den fackliga aktiviteten är säkert också den traditionella synen på kvinnan som personlighet. Bilden av kvinnan som nöjd och belåten i skuggan av mannen står i motsatsställning till den fackligt kämpande kvinnan. För många kvinnor skapar detta konflikter, från vilka de flyr undan i passivitet.

3.5 Produktionssystemets omöjlighet

Ofta hävdas det i den allmänna diskussionen att man genom information och attitydpåverkan skulle kunna ändra könsuppdelningen på arbetsmarknaden. Arbetsgivaren skall informeras om att den kvinnliga arbetskraften är så god som någon annan och kvinnorna skall påverkas till att välja andra yrken än de traditionella kvinnoyrkena. Vidare hävdas det, att de utpräglade kvinnoyrkena borde ges högre status genom könsneutrala och "finare" yrkesbeteckningar.

Vi anser dessa förslag vara ganska meningslösa.

Arbetsgivaren *är* redan informerad. Men han tillåts göra sin bedömning ut ifrån företagsekonomiska kriterier; därmed kommer den arbetskraft som har ett ansvar gentemot barn och familj alltid i underläge. Den enda vägen till genomgripande förändringar ligger därför i att tvinga arbetsgivaren o arbetslivet - att anpassa sig till att "normalarbetstagaren" har ansvar för barn och att hans arbetstider och arbetsvillkor måste anpassas till detta för hållande; för att åstadkomma detta räcker det inte långt med information.

Att förändra lågstatusyrkena genom ändring av yrkesbeteckningar är lika meningslöst. De lågavlönades problem kan inte lösas genom att man ger deras yrken eller redskap nya namn men något fåfängt hopp om att det bara är status det gäller. En städerskas reella situation är på intet sätt förändrad om hon kallas lokalvårdare och skurtrasan kalla skurduk.

Vad som har betydelse är hur arbetet och människorna värderas av samhället. För att människor i olika arbetspositioner skall värderas lika krävs genomgripande förändringar i vårt samhällsliv.

Det avgörande för hur människornas villkor ter sig i ett samhälle är produktionen.

Produktionssystemet är kroppspulsådern i varje samhälle; människornas hela existens är beroende av de beslut som fattas inom produktionen.

I vårt land avgörs dessa för människorna avgörande beslut i en helt odemokratisk beslutsordning. Bedömningsgrunderna för besluten är företagsekonomiska. Helheten och de övergripande samhällseliga målen åligger det inte företagen att ta hänsyn till. Samhället har vissa möjligheter att styra produktionen men i stort sett har det privata näringslivet full frihet i sitt beslutsfattande. Företag anställer och avskedar arbetskraft, startar och lägger ned, utvidgar eller inskränker driften utan att samhället kan avgöra när, var eller hur ³.

För den privatägda produktionen är inte den fulla sysselsättningen och arbetstagarens tillfredsställelse med sin arbetsuppgift något mål i sig. Det som har någon betydelse är om den arbetskraft finns att tillgå som det enskilda företaget behöver. Arbetslöshet drabbar inte företagen - ersättningen till de arbetslösa går via löntagarnas egna arbetslöshetskassor eller samhället. Om en arbetstagare slås ut av arbetslivet eller vantrivs i sitt arbete är det samhället och arbetstagaren som får ta konsekvenserna - företagets ansvar är obefintligt.

3.5.1 Vi kräver

I det föregående har vi krävt ett arbetsliv som *för det första* ger sysselsättning åt alla på lika villkor, *för det andra* gör det möjligt att kombinera förvärvsarbete och vård av barn. För att förverkliga detta kräver vi

- att** etableringar av nya arbetsplatser, inskränkningar och nedläggningar av företag underordnas en samhällselig planering;
- att** framtida planering och prognoser utgår ifrån att målsättningen full sysselsättning är densamma för kvinnor och män;
- att** arbetslöshetsstatistiken innefattar även den dolda arbetslösheten.
En rad statistiska undersökningar tar nu fram olika mått på den dolda arbetslösheten.
- att** könskvotering införes till de utbildningslinjer där rekryteringen är sned med avseende på kön;
- att** både män och kvinnor får lagstadgad rätt till ledighet för vård av barn under 8 månader sammanlagt i samband med ett barns födelse;
- att** arbetsgivarens rätt att fritt anställa och avskeda arbetskraft upphävs och byts ut mot en skyldighet för arbetsgivaren att anställa den arbetskraft han blir anvisad ⁴;
- att** anmälningsskyldighet av alla lediga platser införes; att både män och kvinnor får rätt till ledighet från arbetet för vård av barn under förutsättning att barntillsyn ej går att ordna;
- att** arbetstiden successivt förkortas till 6 timmar per dag - i första hand för vårdare av barn under 11 år;

³ Inrättandet av en "strukturfond", ur vilken ekonomisk hjälp skulle kunna ges företag med omställningssvarigheter, var en av huvudpunkterna i socialdemokraternas partimotion om sysselsättningsfrågorna riksmötet 76/77. Det mer omfattande förslaget om löntagarfonder från SAP/LO våren 1978 syftar bl a till ett mer genomgripande inflytande från löntagarna och samhället i strukturuomvandlingsfrågorna.

⁴ Någon skyldighet för arbetsgivaren att anställa anvisad arbetskraft finns inte. Men personalfrågorna har gjorts förhandlingsbara genom MBL.

- att** rätt till flexibel arbetstid införes: Flexibel arbetstid kan förhandlas fram genom MBL
- att** skiftarbete under dagtid införes;
- att** övertidsarbete starkt begränsas.

4 Familjen som samlevnadsform

4.1 Familjen i går och i dag

Familjen i traditionell mening - man, hustru och barn - antas vara den första formen för sociala relationer. Arbetsfördelningen började i familjen och har sin förklaring i olikheterna i mäns och kvinnors fortplantningsfunktion. Kvinnan fick uppgifter som tog hänsyn till hennes begränsade rörlighet under barnafödande och vardande perioder. Hon vaktade boningen, skötte boskapen, hon vårdade barnen - hon fick en "närroll". Därmed fick hon också en central position i ursprungssamhället.

Männen fick uppgifter som krävde rörlighet och förflyttningar, d v s jakt och fiske, tillverkning av arbetsredskap, kontakt med utomstående grupper, handelsutbyte o s v. Dessa arbetsuppgifter gav mannen makten över tillgångarna, samtidigt som han fick uppgiften att organisera och samordna. Han fick en "avståndsroll" som gav makt och inflytande.

Efterhand som samhället utvecklades - från ett självhushållande samhälle där både närroll och avståndsroll har stor betydelse för samhällets utveckling till ett samhälle som bygger på bytesproduktion - får avståndsrollen allt större betydelse och närrollen allt mindre. Uppgiften att sköta hem och familj räknas inte som "riktigt arbete" eftersom det ligger utanför handel och varumarknad.

Familjen har alltifrån sitt ursprung varit en sammanhållen ekonomisk enhet. De förändringar i samhället, som industrialiseringen och möjligheten att bestämma över fortplantningen har medfört, har inte i grunden ändrat familjen som en institution där familjemedlemmarna är ekonomiskt beroende av varandra. Detta förhållande försvårar en radikal förändring av rådande könsroller. Det försvårar också reformsträvanden inom arbetsliv och utbildningsväsende. På det

sättet har familjelagstiftningen bidragit till att konservera förhållanden som vi av olika skäl är angelägna om att förändra.

4.2 Familjen som ekonomisk enhet

I dag bygger arbetsliv såväl som familjepolitik i stor utsträckning på familjen som en sammanhållen ekonomisk enhet. Det är viktigt att bryta med detta synsätt och utgå ifrån att *alla vuxna familjemedlemmar skall leva ett ekonomiskt oberoende liv*. För detta krävs genomgripande parallella förändringar inom olika sektorer i samhället.

Att bryta det ekonomiska beroendet inom familjen innebär inte att förkasta familjen som samlevnadsform. Äktenskapet bör givetvis finnas kvar som en form av samlevnad, men samhället bör samtidigt söka göra andra samlevnadsformer i väsentliga sociala och ekonomiska avseenden juridiskt jämställda. Det är också viktigt att *jämställa olika samlevnadsformer* för att därigenom bidra till en större öppenhet och gemenskap i samhället. Människan är en gruppvarelse. Nära relationer till andra människor ger trygghet. Det gäller även de många ensamma människorna i vårt samhälle - gamla såväl som unga. Det gäller i hög grad barnen; modern forskning tyder på att nära kontakt med någon eller några människor är av fundamental betydelse för att barns utveckling (se not sid 44 ??)

Vi tror det är viktigt att den gemenskap som finns och kommer att finnas mellan människor i vårt samhälle, och som är av grundläggande betydelse för människornas harmoni, utvecklas bäst om den får bygga på ekonomiskt oberoende. Detta ekonomiska oberoende är grundförutsättningen för könsens lika möjligheter i arbetslivet, inom utbildningen och i förhållande till barnen.

4.3 Samlevnadslagstiftning

Den trygghet samlevnaden kan ge bygger på emotionell grund. Det är kärlek och trivsel som skapar tryggheten i samlevnaden. Det är någon eller några att dela med- och motgångar med, det är glädjen i vården av eventuella barn osv. Denna trygghet kan man skapa utan att formellt ingå ett äktenskap. Det räcker med att leva och bo tillsammans. Det har många unga människor i dag genomskådat och därför bryr man sig inte om att "gå till prästen eller borgmästaren". Man tycker att rättsregler är överflödiga. Så länge allt fungerar är detta sant. Men när det knakar i fogarna, när bevekelsegrunderna för samlivet inte längre finns, när man helt enkelt inte kommer överens längre, då finns det ingen lagstiftning som värnar om parternas rätt i en delning av boet, i vården om barnen m.m. Man står till stora delar utanför den lagstiftning vi idag har eftersom den bygger på det traditionella äktenskapet. Detta gäller också i hög grad andra mer eller mindre nya samlevnadsformer, storfamiljer, syskonhushåll, homosexuella m fl.

I detta sammanhang är problemet om barnens rättsliga ställning väsentligt. Idag har vi en lagstiftning som har skilda regler för barn som är födda inom äktenskapet och utom. Ett formellt faderskapserkännande och avtal om underhållsbidrag skrives om föräldrarna inte är gifta, barnavårdsman är obligatorisk till varje barn fött utom äktenskapet, osv. Vi anser att lagstiftningen som gäller barnens rättsliga ställning bör vara *densamma för barn utom och inom äktenskap*.

Nuvarande familjerättsliga lagar bör vara en del i en *samlevnadslagstiftning* vars grundläggande värdering är att familjen är en frivillig samlevnad mellan ekonomiskt oberoende och självständiga individer. Med familj avses då alla former av sammanboende med två eller flera individer.

Vi har i dag en familjelagstiftning från 1920 som grundar sig på den tidens förhärskande syn på mannens och kvinnans roller i samhället. Sedan dess har mycket inträffat som förändrar och reducerar äktenskapets betydelse.

Genom sociala och familjepolitiska reformer har själva äktenskapet fått allt mindre betydelse när det gäller att ge människorna social eller ekonomisk trygghet. Kvinnan har fått en helt annan roll i samhället än vad den gamla lagen förutsatte.

På en del områden har man tagit konsekvenserna av detta, t ex den senaste skattereformen, då steget togs *från* sambeskattnings *till* individuell beskattning. Av hänsyn till de många hemarbetande kvinnorna infördes dock ett särskilt avdrag på den förvärvsarbetande makens inkomst. Vidare är makar som arbetar i egen rörelse fortfarande sambeskattade. Dessa undantagsbestämmelser måste ses som övergångsföreteelser och avskaffas så snart de faktiska omständigheterna tillåter (se not sid. 27).

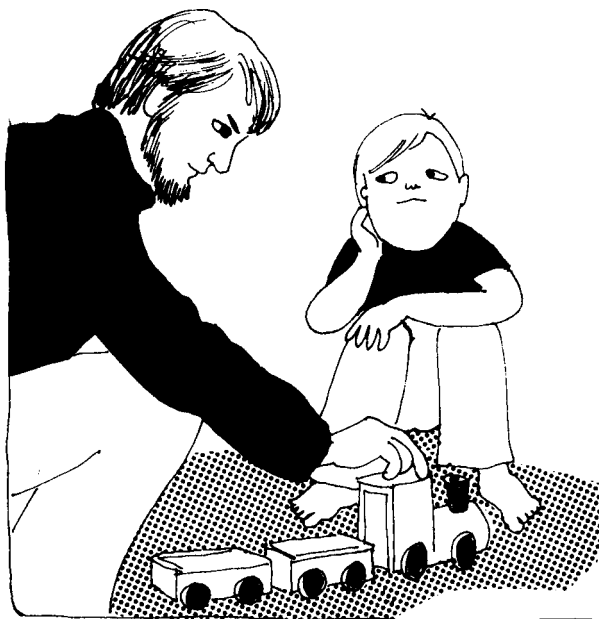
Vi kan inte i den familjerättsliga lagstiftningen ge kvinnan en teoretisk likställighet medan samhällets attityder och funktioner i övrigt inte ger henne den praktiska likställigheten. En alltför snabb och radikal lagändring skulle innebära att många kvinnor kom i kläm mellan gammalt och nytt. På kortare sikt måste vi få lagar av övergångskaraktär, medan vi på andra områden bryter med kvinnans beroende av mannen.

Emellertid är det oerhört väsentligt att lagstiftningen här ständigt förnyas. Vi kan inte acceptera en eftersläpning som konserverar könsrollerna och på så sätt försenar effekterna av jämlikhetssträvandena på andra håll i samhällslivet.

Är då lagstiftning över huvud taget behövligt när vi nått målet med ett samhälle där ekonomiskt oberoende och självständiga individer lever i fritt valda samlevnadsformer?

Ja, vi tror detta är nödvändigt och viktigt. Individens frihet att själv forma sitt liv måste begränsas av såväl vederbörlig hänsyn till medmänniskorna i den närmaste omgivningen som av solidariteten med alla människor i samhället. Den fullständiga friheten kan leda till förtryck av de svaga. Därför behövs en lagstiftning som värnar om att ingen kommer i underläge, att ingen utnyttjas, att friheten inte bara blir till för de starka.

Mot denna bakgrund anser vi det vara nödvändigt med rättsregler för samlevnaden även då långsiktiga mål för kvinnans frigörelse och friare samlevnadsformer uppnåtts.

4.3.1 Vi kräver

att samma villkor i princip skall gälla för dem som ingått äktenskap och för dem som delar hushåll, utan att vara gifta;

- att** underhållsplikten mellan makar successivt avvecklas i takt med att kvinnans ekonomiska oberoende stiger och samhällets trygghetssystem förbättras;
- att** underhållsplikten gentemot föräldrar från barnens sida avskaffas;
- att** underhållsplikten gentemot barnen från föräldrarnas sida avvecklas i takt med att samhället övertar kostnaderna för barnens uppfostran och vård;
- att** underhållsplikten gentemot moder till barn utom äktenskap sex veckor före och sex veckor efter nedkomsten avskaffas;
- att** avdraget för hemarbetande på den förvärvsarbetande makens inkomst successivt avskaffas ⁵;
- att** hustru, verksam i mannens rörelse påföres egen inkomst och blir individuellt beskattad ⁵;
- att** endast de egendomar och det kapital som parterna skaffat under samlevnadstiden skall underställas giftorätt;
- att** ett enkelt hindersprövnings- och registreringsförfarande blir den formella grunden för äktenskaps ingående. Kyrkliga eller profana ceremonier får ingen juridisk betydelse,
- att** skilsmässoförfarandet förenklas och förkortas;
- att** den obligatoriska medlingen avskaffas;
- att** barnets fader och moder alltid registreras i samband med inskrivningen till folkbokföringen, detta får juridiskt bindande verkan;
- att** om faderskapet inte är klarlagt vid barnets födelse, modern obligatoriskt hänvisas till barnavårdsmyndigheten för utredning;
- att** om föräldrarna ej är sammanboende och avtal om underhållsbidrag ej finns modern remitteras till barnavårdsmyndigheten för att göra upp sådant avtal;
- att** det personliga barnavårdsmannaskapet slopas och ersätts med stöd till alla barn och föräldrar via distriktscentralerna.

4.3.2 Det här har hänt

Utredningen om en ny äktenskaps- och familjerättslagstiftning, Familjelagsakkunniga, tillkallades 1969. 1973 beslutade riksdagen om en partiell reform av familjerätten, grundad på familjelagsakkunnigas förslag från 1972. De nya bestämmelserna som trädde i kraft 1 jan. 1974 berörde bl a giftermålsbalken, föräldrabalken och brottsbalken - den senare ändrades så att halv syskon, efter beviljad dispens, kunde få ingå äktenskap.

Bland nyheterna märks:

En principiell rätt till *omedelbar äktenskapsskillnad*, om makarna är överens om separation och inte har barn under 16 år, i annat fall äktenskapsskillnad *efter sex månaders betänketid*.

Den *obligatoriska medlingen* avskaffades.

Frågan om *underhåll* skulle i avvaktan på utredningens senare arbete om äktenskapets ekonomiska rättsverkningar, behandlas individuellt och efter behovs prövning.

Skuldfrågan raderades ut. Det har inte längre någon betydelse för vårdnadsfrågans avgörande vem som burit skulden till söndringen.

⁵ Kraven är socialdemokraternas linje i skatteutredningen.

En ny lag togs om ogifta samboendes gemensamma bostad. Den av kontrahenterna som bäst behövde bostaden gavs rätt till denna efter mönster av bestämmelser om makars gemensamma bostad.

Ogift far fick samma rätt som gift att komma i fråga vid vårdnadsfrågans avgörande.

1974 begärde riksdagen en översyn av *nu gällande böldsregler*. Det bör inte anses självklart att för barn, som föds av franskild kvinna på sådan tid efter äktenskapets upplösning att det kan vara avlat dessförinnan, den från skilde mannen antecknas som far.

1975 presenterade justitiedepartementet en promemoria med förslag till ändrade faderskaps- och vårdnadsregler. Ett principiellt viktigt ställningstagande var att termerna *barn i äktenskap* och *barn utom äktenskap*, uä, slopas.

Riksdagen 1975/76 antog de framlagda förslagen till ändringar i föräldrabalkens regler om faderskap och vårdnad av barn. De nya bestämmelserna trädde i kraft 1 jan. 1977 och innebär en utökning av möjligheterna till gemensam vårdnad.

Utredningen om förstärkning av *barns rättsliga ställning*, tillsatt 1977, fortsätter övervägandena om vårdnaden av barn

Barn har fortfarande underhållsskyldighet mot föräldrar, som inte själva kan försörja sig. Familjelagsakkunniga har i delbetänkandet *Underhåll till barn och franskilda* föreslagit, att denna underhållsskyldighet skall upphävas.

Proposition i frågan väntas våren 1978. I denna kommer troligen också frågan om föräldrarnas underhållsplikt gentemot barnen att behandlas.

Juridiskt bindande registrering förslogs av s-gruppen i familjelagsakkunniga Med hänvisning till bl a en inom FN upprättad konvention (SÖ 1964:29) angående bl a registrering av äktenskap ansåg sig regeringen dock inte kunna följa denna linje.

Familjelagsakkunniga fortsätter arbetet med översyn av äktenskapets ekonomiska rättsverkningar. Enligt direktiven skall utredningen överväga om giftorätten skall tas bort.

5 Barnens villkor

Vårt samhälle bygger på en familjecentrerad syn när det gäller barnens uppfostran och vård. Det är i första hand *familjen*, som har ansvaret för barnen, samhällets ansvar kommer i andra hand; *samhället* skall stödja familjen eller komplettera den om familjen inte kan fylla sin uppgift gentemot barnen.

Är denna familjecentrerade syn invändningsfri i dagens samhälle? För att få svar på den frågan måste vi se hur barnen lever i dag och hur väl familjen förmår tillgodose barnens behov av utvecklingsstimulans och omvårdnad. Vi skall analysera denna frågeställning utifrån tre utgångspunkter:

- a) den sociala rörligheten
- b) familjens aktiviteter
- c) föräldrarnas förvärvsarbete

5.1 Den sociala rörligheten

Med storfamiljens upplösning kom den liberala ideologin om individens möjlighet till social rörlighet, oberoende av ursprung och börd, att få stor genomslagskraft.

Enligt den liberala teorin utvecklades samhället genom konkurrens. Om alla får formell möjlighet till utveckling - genom t ex utbildning - kommer alla, oavsett ursprung och börd, att tävla på samma villkor och därigenom utvecklas samhället till lycka för alla människor. Enligt denna teori är "var man sin egen lyckas smed" vilket stimulerar alla till prestation - till fromma för individen och samhället.

I dag vet vi, att individens möjlighet till utveckling är starkt beroende av ursprungsmiljön. Det är av avgörande betydelse för ett barns framtida utveckling och position i samhället vilken familj det har haft lyckan eller olyckan att födas i. Det barn som kommer från mindre stimulerande miljöer måste på ett tidigt stadium få kompensation i form av social och intellektuell träning.

5.2 Familjens aktiviteter

De viktigaste förändringarna i dagens kärnfamilj - jämfört med gårdagens är *dels* att en mängd arbetsfunktioner har flyttat ut från familjeenheten, *dels* att familjerna har blivit betydligt mindre.

I den gamla familjen ingick arbetsliv och familjeliv i samma enhet. Familjen representerade samhället för medlemmarna. Genom föräldrarna och andra vuxna fick barnen en direkt och gripbar kontakt med arbetslivet och lagarbetet; barnen kunde följa de vuxna medlemmarna i hushållet/byn och iaktta dem i deras dagliga arbete. Genom att barnen fick tillfälle att delta i varjehanda sysslor kunde de pröva sig själva och överta ansvar efter tilltagande förmåga.

I dag är arbetsliv och familjeliv skilt åt. Det är sällan som barnen ser sina föräldrars arbetsplatser, mycket mindre lär sig något från dem. Det är ett begränsat utbud av stimulerande aktiviteter som är möjliga att åstadkomma inom hemmets ram. Boendemiljön, antingen det är ett nytt förortsområde eller en glesbygdsby, tillfredsställer heller inte behovet av meningsfull aktivitet för de uppväxande barnen.

Den gamla storfamiljen hade, förutom ett rikare utbud av aktiviteter, ett rikare utbud av mänsklig kontakt och gemenskap att erbjuda. Det var vanligt med många syskon och mor- och farföräldrarna bodde ofta tillsammans med kärnfamiljen. Storfamiljen kom därmed att innehålla både åldringar, medelålders, yngre vuxna och barn.

I dag är kärnfamiljen liten. Allt fler barn växer upp som enda barnet. Nästan hälften av alla barnfamiljer har endast ett barn. Äldre bor för sig i en eller tvåpersonshushåll. De yngre flyttar hemifrån i allt yngre åldrar. Därför är det svårt för den lilla familjen att erbjuda barnen stimulans och utvecklade aktiviteter som fyller deras behov. För att inte deras utveckling skall hämmas behöver kärnfamiljen kompletteras med en kollektiv samvaro med andra barn och vuxna.

5.3 Föräldrarnas förvärvsarbete

Industrialiseringen medförde, som vi sagt tidigare, att många av hushållets funktioner överflyttades till industrin. Detta förhållande, tillsammans med det allt färre antalet barn per familj, har bidragit till att förvärvsintensiteten har ökat kraftigt. Ökningen faller i första hand på kvinnorna, eftersom dessa tidigare var bundna till hemarbetet.

Hur påverkar kvinnornas förvärvsarbete barnens förhållanden? I enstaka fall så, att kärnfamiljens barnavård har ersatts med en barnstuga; oftare så, att den enda tryggheten - den hemmavarande modern - också har försvunnit.

Det finns nära 400.000 barn i förskoleåldrarna som har föräldrar som båda förvärvsarbetar. För 300.000 av dessa har samhället inte på något sätt tagit ansvaret för barnens tillsyn. Barntillsynen är nämligen ordnad för inte fullt 100.000 förskolebarn; daghem ca 50.000 och i familjedaghem ca 45.000 (se not sid.49 ??).

Därtill kommer att föräldrarnas arbetstider är så långa att daghemsvistelsen blir orimligt lång för barnen. Som vi tidigare har redogjort för är ca 20 % (omkring 614.000 personer) borta från hemmet mer än 10 timmar per dag. Det är inte särskilt lätt att kombinera omsorg om barn med sådan arbetstid.

Vi har därmed konstaterat att samhällsutvecklingen har fört konsekvenser med sig som vi ännu inte har bemästrat. Medaljen har en baksida. Barnen drabbas av denna baksida - de fattiga barnen drabbas värst.

Det kan synas vara en mörk bild vi har beskrivit. Många tycker att den inte ger en rättvisande bild av det samhälle vi har i dag; att jämförelsen med gårdagens samhälle är romantiserad och överdrivet positiv. Naturligtvis var knapphetens samhälle mycket sämre. Fysisk nöd hämmade många gånger stärkt barnens utveckling. Bygemenskapen var ofta en isolerande miljö som gav snäva perspektiv på världen utanför.

Vi tycker inte att det gamla samhället - med svält och umbäranden - var bättre än dagens; men däremot anser vi att barnen inte fått med av det goda som välfärdssamhället borde ha kunnat ge dem.

Förändringarna i samhället har gått med svindlande hastighet men under tiden har tillräckliga krafter tagits för att barnens intressen skulle tillgodoses. Barnen har aldrig fått kompensation för vad de förlorade då den gamla storfamiljen upplöstes; den familj, som i varje fall i viss mån förmådde ge dem social och emotionell trygghet. Barnen har inte fått kompensation för föräldrarnas ökade förvärvsarbete genom god omvårdnad i barnstuga kombinerat med mindre arbetstidsvolym för föräldrarna.

Industrialiseringen har gett oss helt andra möjligheter än något annat samhälle. Vi har fått ett materiellt välstånd och förutsättningar för en positiv utveckling för alla människor. Trots dessa rika *möjligheter* tvingas vi konstatera, att vi lever i ett barnfientligt samhälle.

Sammanfattningsvis måste vi således konstatera att barnen generellt sett har det ganska besvärligt i dagens samhälle. Många av dem växer upp i en miljö, där de handikappas på ett tidigt stadium på grund av att stimulansen är bristfällig. Vidare har inskränkningen av familjens funktion gjort även en mera stimulansrik miljö fattig - i och med att få aktiviteter finns inom hemmets ram är stimulansmöjligheterna begränsade även om ekonomin är god och miljön studiemotiverande. Slutligen måste vi konstatera att den ökade förvärvsfrekvensen har lett till att *många barn har fått bristfällig tillsyn eller ingen alls*. Rulltrappan i varuhuset eller den stenbelagda bakgården är en miljö som ger allt annat än intellektuell och emotionell stimulans.

5.3.1 Det här har hänt

1973 fattade riksdagen beslut på grundval av barnstugeutredningens arbete.

Vi fick en ny förskolelag. Förskola blev samlingsbegreppet för daghem och deltidsgrupp (f d leksskola). Den nya lagen innebar följande:

Skyldighet för kommunerna att:

- planera för utbyggnaden av barnomsorgen och redovisa sina årliga planer för socialstyrelsen
- ge förtur till förskola för barn med särskilda behov
- inrätta platser för alla 6-åringar i någon förskoleform
- genom uppsökande verksamhet stimulera föräldrar att använda sig av sina rättigheter (för 6-åringarna men också för barn med särskilda behov).

Lagen har senare utvidgats till att även omfatta omsorgen om skolbarnen.

Socialstyrelsens redovisning för 1976 ser ut så här:

Antal platser i daghem: 82 000

Antal platser i familjedaghem: ca 60 000

Den totala siffran om 140 000 platser ska jämföras med det behov som kommunerna redovisar om ca 321 000 platser. Detta "behov" ligger i sin tur lägre än den siffra på hur många kvinnor som förvärvsarbetar 20 timmar eller per vecka enligt arbetskraftsundersökningarna. De var ca 386 000.

För skolbarnen fanns 28 000 platser i fritidshem. Dessutom fanns ca 18 000 platser i familjedaghem. I genomsnitt hade 6 % av landets barn i åldrarna 7-12 år plats i kommunal omsorg.

1976 fattade riksdagen beslut om att för den närmaste 5-årsperioden bygga 100 000 platser i daghem och 50 000 platser i fritidshem. I samma redovisning från socialstyrelsen kan man konstatera att kommunernas planer för denna period stannar vid 84 000 platser i daghem och 34 000 i fritidshem.

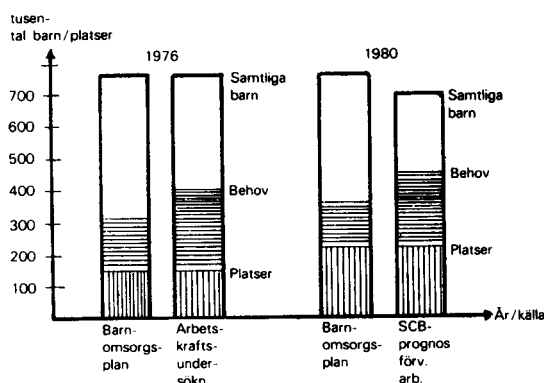

Diagram: Barn, platsbehov enligt olika källor samt platser i kommunal barn omsorg, noll-sexåringar, 1976 och 1980. (Socialstyrelsens planeringsgrupp för barnomsorg)

Med den här utbyggnadstakten dröjer det alltså länge innan barnomsorgsbristen är bortbyggd

1976 gjorde LO en undersökning för att ta reda på LO-medlemmarnas behov av barnomsorg. Där fann man att 81 000 "LO-barn" behövde barnomsorg på andra tider än dem som daghemmen erbjuder (oftast mellan 6.30 och 18.30). Av de barnen var det 26 000 som behövde omsorg på natten. 37 300 barn var helt utan omsorg vissa tider på dygnet. 40 000 barn behövde omsorg på helgerna.

29 400 LO-barn hade daghemsplats - 87 300 ville ha det.

9 200 hade plats på fritidshem - 46 200 ville ha det.

Nattomsorg har diskuterats livligt under åren. 1978 inleds ett försök med nattöppet daghem i Luleå, i samarbete mellan kommunen och socialstyrelsen.

5.4 Vad behöver barnen?

Vad är det då som krävs för att ett barn skall utvecklas positivt? Vi kan indela värden av barn i fyra grupper:

- 1) **Den materiella värden** - mat. kläder, bostad, leksaker, frisk luft, tillsyn osv.
- 2) **Den emotionella värden** - kärlek, tillgivenhet, möjlighet till egna känslomässiga upplevelser
- 3) **Den sociala värden** - möjlighet att fungera i sociala sammanhang, gruppsamverkan, ansvar, självständighet
- 4) **Den intellektuella värden** - talträning, uppövning av färdigheter, inläring av kunskaper, träning att tänka själv och finna lösningar.

I vårt samhälle är det föräldrarna som i första hand står för vården av barnen i förskoleåldrarna. Några barn får detta kompletterat med vistelse i daghem, fritidshem eller lekskola.

Trots att samhället har förändrats i grunden - och därmed även familjen hänger vi oss kvar i en idealiserad bild av hem och familjeliv, som dels är föråldrad och dels inte motsvarar barnets upplevelser av det egna hemmet.

När det först gäller den *materiella vården* är den olika fördelad mellan barnen eftersom barnens standard fortfarande i hög grad är relaterad till föräldrarnas ekonomiska situation - barnkostnaderna betalas fortfarande till största delen av föräldrarna. Men den orättvisa fördelningen i ekonomisk standard har inte endast följer med sig för barnets materiella standard; vi vet att såväl den emotionella, sociala och intellektuella vården är sämre i de ekonomiskt problemfyllda miljöerna. Undantag finns givetvis, men tendensen är klar.

Den *emotionella vården* försvåras av föräldrarnas långa arbetstider och den bristfälliga tillgången på kvalitativt god barntillsyn. Att många föräldrar slår sina barn i stället för att ge dem kärlek och tillgivenhet, är ett känt faktum. I en nyligen publicerad undersökning, utförd av SIFO, framkom att ca 46 % av de svenska föräldrarna agar sina barn. Nästan alla barn får en dask i stjärten när de är olydiga, några barn avlider varje år av svår misshandel. Någon fullständig bild av barnmisshandeln, främst den psykiska, finns inte. En kontinuerlig föräldrautbildning skulle öka insikten om hur barn fungerar och kunna bidra till, tillsammans med kortare arbetstider, att skapa den emotionella grund i hemmet som är så viktig.

När det gäller den *sociala och intellektuella vården* är hemmiljön nödvändig, men alltför begränsad för att ge barnen tillräcklig stimulans. T ex talträning i hemmet är av fundamental betydelse för barnet, något som visar sig om inte förr, så när barnet börjar skolan. Vi har redan talat om de små familjerna, som inte ger tillräcklig möjlighet till social gruppträning, självständighet och ansvarstagande för barnen. Vi har också nämnt olikheter i olika familjer när det gäller den intellektuella miljön - bristen på verbal förmåga, politiska resurser och studievana ger många barn ett tidigt handikapp.

Familjen räcker i dag inte till, varför samhället måste ta ett helt annat ansvar för barnets utveckling. När det gäller den *emotionella vården* har både familjen och samhället en stor betydelse och delat ansvar. - Ett barn behöver nära relationer till någon eller några vuxna, det behöver kärlek och tillgivenhet, vare sig det befinner sig hemma eller t ex i förskolan. När det gäller den *sociala, intellektuella och materiella vården* bör ansvaret i första hand ligga på samhället och ge *alla* barn möjligheter att utvecklas efter sina förutsättningar.

5.5 Samhällets ansvar

Samhällets ansvar när det gäller barnens *sociala och intellektuella vård* bör vara en obligatorisk uppgift även i förskoleåldrarna. Att alla barn får en god social och intellektuell träning är en tidig ålder är ett viktigt jämlikhetskrav. Som komplement till vården och omsorgen i hemmet har en *obligatorisk förskola* en viktig uppgift som stöd till barnen och dess vårdare. (se not sid 48).

Om alla barn från tidig ålder får social och intellektuell träning i kvalitativt högtstående institutioner, kommer också föräldrarna att i större utsträckning orka ge barnen den emotionella vård, som idag alltför ofta är utbytt mot irritation, dask, smisk, förbud och krav på ovillkorlig lydnad.

Det är viktigt att förskolan utformas som ett hela familjens kontaktcentrum. Ett nära samarbete mellan föräldrar och personal är nödvändigt för att barnen skall få den bästa omsorgen.

Den kollektiva samvaron i förskolan ger barnen möjlighet att lära sig att fungera i sociala sammanhang. Tillsammans med barn i olika åldrar kan barnen lära sig ta hänsyn till och hjälpa varandra. För att vidga barnens möjligheter att utvecklas måste förskolan vara öppen utåt samhället; barnen måste få kontakt med de vuxnas olika funktioner och kontakt måste etableras mellan barn och människor i olika åldrar och kön. Det är vidare av yttersta vikt att *förskolan har både manlig och kvinnlig personal*.

De flesta forskare är nu överens om att barnen tidigt behöver kontakter. De lär sig genom att imitera. Dagens lilla familj är alldeles för begränsad och tillfredsställer inte barnens aktivitetsbehov. Nyare barnpsykologisk forskning och erfarenheter talar för 3-årsåldern som den lämpligaste åldern för att starta mera systematisk kollektiv social och intellektuell träning. Denna ålder bör dock naturligtvis vara tänjbar beroende på barnens individuella läggning.

En obligatorisk förskola är ett jämlikhetskrav för barnen. En icke obligatorisk förskola skulle ge de barn ett försprång vars föräldrar accepterar förskolans ide. Barnens sociala, intellektuella och kulturella utveckling bör vara oberoende av föräldrarnas inställning till förskolan. Därför måste för skolan vara obligatorisk.

Barn som av olika skäl inte kan vara tillsammans med andra barn i förskolan, t ex speciellt infektionskänsliga eller allergiska barn, undantas naturligtvis. För sådana barn måste man tänka sig andra lösningar.

Den obligatoriska förskolan täcker dock inte barnens behov av tillsyn i den mån denna tillsyn bör sträcka sig över större delen av dagen eller gäller barn under 3-årsåldern. Detta är i regel fallet då föräldrarna förvärvsarbetar eller studerar. Därför måste förskolan utbyggas på sådant sätt att den kan ta emot alla barn som har behov av tillsyn under någon tid av dagen.

För att kunna genomföra den obligatoriska förskolan samt dessutom nå full behovstäckning av barntillsynen krävs en *omfördelning av kostnaderna mellan stat och kommun*. Staten måste överta huvudansvaret för förskolan, liksom man gjort för skolan.

Detta innebär att kommunerna måste *svara för förskoleplatser* för alla barn, som bor i kommunen och att staten ger kommunerna ekonomiska möjligheter att genomföra detta. För att ingen av ekonomiska skäl skall hindras att låta sitt barn vara i förskolan, måste den vara avgiftsfri och bekostas med skattemedel. På så sätt betalar höginkomsttagaren en större andel av kostnaderna än låginkomsttagaren, utan att man behöver gå över invecsklade avgiftssystem, som fördyrar den kommunala administrationen. (se även not sid 48 ??) ⁶.

Många av de störningar, som upptäcks hos barn har sin grund i okunnighet från föräldrarnas sida om hur barn fungerar eller varför barnet plötsligt börjar reagera annorlunda i en viss ålder. Alla människor borde genomgå utbildning om barn. *Föräldrautbildningen bör börja i skolan* och sedan fortsätta, först under den tid barnet väntas och sedan parallellt och i anslutning till barnets vistelse i förskolan/skolan. Den bör även kompletteras med en *aktivt uppsökande rådgivning*. Genom en sådan kontinuerlig utbildning ökar insikten om barnens utveckling, behov och relationer till omvärlden, kanske kan den även bidra till att minska generationsmotsättningarna ⁷.

⁶ De socialdemokratiska ledamöterna i utredningen om kommunernas ekonomi har i en reservation till kommittébetänkandet 1977 slagit fast att staten skall svara för 75 % av kostnaderna för drivande av daghem och fritidshem, vilket motsvarar den totala lönesumman för personalen.

⁷ 1973 tillsattes barnomsorgsgruppen av riksdagen för att göra en övergripande utredning om föräldrautbildning. Sedan 1974 har man fått pengar till försöks verksamhet. Ett principförslag har lagts i betänkandet "Samverkan i barnomsorgen". Ett delbetänkande om föräldrautbildning i anslutning till mödra- och förlossningsvården väntas under våren -78.

Samhällets ansvar för barnen får inte upphöra i och med att barnet börjar skolan vid 7 års ålder. Många av de funktioner, som förskolan fyller, måste fortsätta så länge barnet går i skolan.

Förskolans trygga miljö, som kompletterar hemmet får sin motsvarighet i *fritidshemmet*. Hit kan barnen gå efter skolan, inta mellanmål, leka med kamrater, göra hemuppgifter osv. tills föräldrarna kommer hem från arbetet. Fritidshemmet bör ta emot alla barn och ungdomar, så länge de går i skolan. Utformning och verksamhet måste anpassas, så att även tonåringar finner det naturligt att gå till fritidshemmet någon del av dagen. Någon utspärning vid en viss ålder får inte ske. Många av de svårigheter, som många skolungdomar idag hamnar i, beror på att de inte har någonstans att ta vägen. Nuvarande regler för fritidshem och ungdomsgårdar gör att en stor åldersgrupp (ca 11-14 år) är uteslagna från en gemenskap som är förunnad ett litet fåtal.

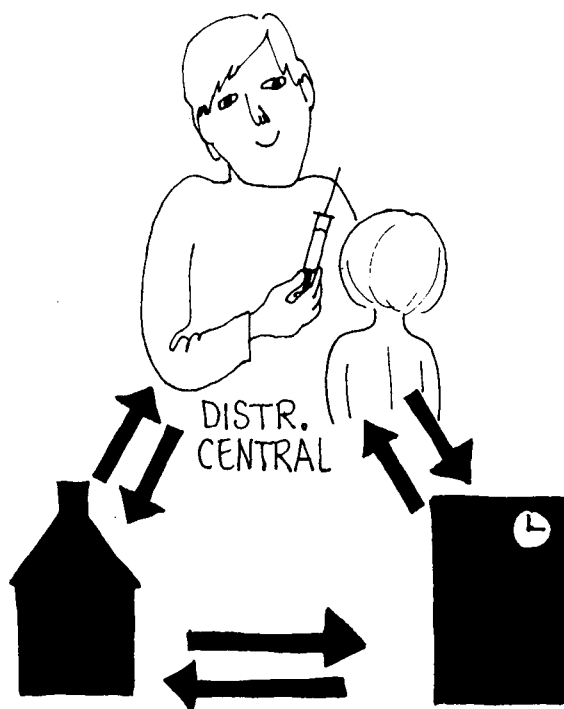
5.5.1 Det har hänt

I samband med SIA-utredningen uppmärksammades det stora behovet av fritidsverksamhet för barn i de lägre skolåldrarna, 7-12 år. I propositionen knöt man an till barnstugeutredningens tankar på "det utvidgade fritidshemmet som förenade omvårdnad med varierat fritidsutbud för alla barn." I detta skulle föreningslivet ha en viktig roll.

Eftersom alla barn någon tid på dagen kommer att vistas i förskolan/skolan, är det lämpligt att hit knyta en allmän hälso- och sjukvård. För närvarande sköter barnavårdscentralerna och daghemmen en liten del av hälsovården för de mindre barnen. Men det har länge rests krav på en utvidgning av denna: läkare eller sjuksköterska som känner familjen och kan rycka in med råd och hjälp när t ex barnet plötsligt blir sjukt.

I den allmänna debatten har presenterats förslag till samordning av sjuk och hälsovården samt socialvården till en gemensam serviceanläggning, som skulle tjäna ett stort antal människor, *socialcentral*. I barnstugeutredningens betänkande framförs dessutom förslag om en samlande enhet, som skulle tjäna ett mindre antal människor, distrikt. Vi kan kalla dessa små enheter för *distriktscentraler*. Distriktscentralen skall ha en verksamhet av servicekaraktär, som förmedlas på så sätt, att människor upplever det naturligt att ta tjänsterna i anspråk. Detta skulle t ex innebära att mödra- och barnavårdscentralerna samordnades med distriktscentralerna. Både familjerådgivning och den psykiska barna- och ungdomsvården kunde knytas hit, liksom föräldrautbildning och t ex en allmän tandvård. Den öppna åldringsvården och handikappvård är andra enheter. Över huvud taget skulle här finnas en förstahandshjälp och rådgivning för alla i omgivningen boende människor.

Hur skall då denna distriktscentral hjälpa våra förskolor och skolor? Liksom barnstugeutredningen anser vi, att till centralen bör knytas ett personalteam, bestående av barnläkare, barnsköterska, barnpsykolog och kurator. Detta team skall betjäna samtliga förskolor i distriktet men även mödra- och barnavårdcentral, fritidshem och grundskola. Distriktscentralen kan följa barnets fysiska och psykiska utveckling från början och vara till hjälp och stöd för både barn och föräldrar. Genom att centralen har anknytning till förskolan, når den alla barn. Man skulle även kunna tänka sig att de funktioner, som nu barnavårdsmannainstitutioner har, kunde överflyttas till distriktscentralen.

Enligt vår uppfattning bör samhället successivt överta ansvaret för barnens *materiella vård*. Barnens sociala, intellektuella och kulturella utveckling skall vara oberoende av föräldrarnas ekonomiska förhållanden. Det är inte tillräckligt med förskolan och lika utbildningsmöjligheter för alla barn. Ursprungsmiljön har en avgörande betydelse för barnets framtid - ett barn som föds i en familj med goda ekonomiska villkor har ett helt annat utgångsläge än ett barn till fattiga föräldrar.

Det är vår mening att samhället *på sikt* måste stå för alla barnkostnader, först då råder jämlikhet för barnen. I första hand bör de reella barnkostnaderna täckas för de sämst ställda.

5.5.2 Vi kräver

- att** obligatorisk förskola genomföres; att behovet av barntillsyn täcks för barn från 6 månaders ålder samt för barn till föräldrar med obekväm arbetstid;
- att** fritidshemmen byggs ut, så att behovet täcks för alla barn och ungdomar, så länge de går i skolan samt att utformningen av fritidshemmen anpassas till olika åldersgrupper;
- att** förskolan - både den obligatoriska och frivilliga delen - blir avgiftsfri och bekostas med skattemedel;
- att** fritidshemmen blir avgiftsfria och bekostas med skattemedel;
- att** förslagen enligt diskussions-PM från 1968 års barnstugeutredning rörande den pedagogiska inriktningen av förskoleverksamheten genomföres⁸;
- att** obligatorisk samlevnadsundervisning i grundskolan och gymnasieskolan införes samt att föräldraundervisningen byggs ut;

⁸ Socialstyrelsen har inlett ett arbete med att stimulera det pedagogiska arbetet genom en "Arbetsplan för förskolan", där arbetssättet beskrivs, både när det gäller innehåll och metoder.

att distriktscentraler inrättas. De skall innefatta hälso- och enklare sjukvård, tandläkare, föräldrarådgivning/föräldrautbildning, social och psykologkonsult. Även mödravårdens och barnavårdens verksamhet bör knytas hit.

6 Den sociala tryggheten

I det föregående har vi hävdad arbetets betydelse för den sociala tryggheten. Men det är fel att tro, att arbete åt alla löser alla trygghetsproblem i samhället. Arbetslöshet kommer att inträffa även i ett samhälle med full sysselsättning. Människor får avstå från förvärvsarbete under kortare eller längre perioder på grund av vård av barn. Människor blir sjuka och gamla. I alla dessa fall krävs samhällets solidariska stöd.

Samhället har skapat olika medel för att ge människorna ekonomisk trygghet. Basen av den tryggheten utgörs av socialförsäkringen, som skall ersätta inkomst vid bl a sjukdom och ålderdom. Till dessa förmåner kommer arbetslöshetsförsäkringen. Den föregående analysen och de krav denna analys har lett till, avslöjar dock brister i det sociala trygghetssystemet, som är nödvändiga att komma till rätta med.

I enlighet med våra tidigare krav om "arbete åt alla", kräver vi således ett socialt försäkringssystem, vilket ger trygghet åt de människor, som av olika skäl inte är aktiva i arbetslivet. Sådana fall kan t ex vara:

- människor som är arbetslösa
- människor som är sjuka
- människor som är gamla
- människor som föder barn
- människor som vårdar barn

Alla kommer vi någon eller några gånger under vår livstid att tillhöra någon av ovanstående grupper. För en del människor innebär detta inte något större problem, det sociala trygghetssystemet ersätter den inkomst de annars skulle fått genom sitt arbete. För andra innebär det stora ekonomiska svårigheter. Till den senare gruppen hör de hemarbetande kvinnorna. Vi skall titta på var för det förhåller sig så.

6.1 Vid arbetslöshet

Arbetslöshetsförsäkringens nuvarande utformning ger t ex kvinnorna en särställning. De tre olika former för stödåtgärder som finns vid arbetslöshet är 1) den frivilliga arbetslöshetsförsäkringen, 2) det kommunala kontantunderstödet samt 3) omställningsbidrag för äldre arbetskraft. För att tillhöra en erkänd arbetslöshetskassa fordras en fast anknytning till arbetsmarknaden. Hemarbetande kvinnor och män uppfyller inte det villkoret.

Den statliga utredning, som utreder försäkring och annat stöd vid arbetslöshet (1970 års KSA - utredning), föreslår att arbetsvillkoret skall finnas kvar även i framtidens arbetslöshetsersättning. Man föreslår också att oavlönat vårdarbete i enskilt hem av åldring eller handikappad skall jämföras med förvärvsarbete när det gäller rätt till arbetsmarknadsstöd. Vården skall ha en sådan omfattning att vårdaren varit förhindrad att stå till arbetsmarknadens förfogande. Vården av barn jämföras däremot inte med förvärvsarbete.

Vi anser att vård av barn är en omsorg samhället har ansvar för. På grund av samhällets bristande resurser i fråga om barnomsorgen, är det ett avgörande hinder för många hemarbetande att ge sig ut på arbetsmarknaden. Vård av barn, i de fall samhället inte kan erbjuda någon fullgod barntillsyn, måste betraktas som förvärvsarbete och ersättas av samhället.

6.2 Vid sjukdom

En grund till brister i socialförsäkringssystemet hör samman med de hemarbetande kvinnornas ekonomiska beroende av mannen. Sjukpenningen bygger på tidigare inkomst och hemarbetet är oavlönat. Fastän socialförsäkringen kom betydligt senare än äktenskapslagen, bygger de båda lagarna på samma värderingar: mannen är huvudförsörjaren och kvinnan förutsätts få sin försörjning av mannen, både när hon är frisk och vårdar barn och när hon är sjuk. Inte heller i socialförsäkringssystemet har kvinnan tilldelats en självständig försörjarroll.

Vi anser att sjukpenning skall utgå till den som hemarbetar p g a barntillsyn eller andra vårduppgifter. Sjukpenningens storlek bör täcka kostnaderna för barntillsyn eller andra vårduppgifter, som den hemarbetande ej kan utföra under sin sjukdom. Även yrkesskadeförsäkringen bör självfallet omfatta samma förmåner för den hemarbetande som för andra förvärvsarbetande.

6.3 Vid ålderdom

Även här har de hemarbetande det sämre ställt än andra. I enlighet med tidigare resonemang får de således inte heller tillgodoräkna sig pensionspoäng för ATP, eftersom de inte har någon pensionsgrundande inkomst. Detta gör, att vi i framtiden kommer att ha pensionärer med mycket låg standard och bland dem kommer en mycket stor andel att utgöra kvinnor. För att motverka en sådan utveckling bör hemarbetande med tillsyn av barn få tillgodoräkna sig pensionspoäng för ATP och full arbetstid. Det är ett rättvisekrav att människor, som åtar sig uppgifter som borde åligga samhället, inte missgynnas under hela sin framtid för detta.

Även pensionsförmånen bygger på familjen som enhet. Hustrutillägg och änkepension - d v s ett bidrag för hustrun på mannens pension samt speciellt bidrag för hustrun om mannen avlidit - är exempel på att kvinnan är försörjd av mannen. Ett annat exempel utgör barntillägget. Barntillägg erhåller ålders pensionär och förtidspensionär för barn under 16 år. Barntillägget betalas dock inte ut till gift kvinna: En manlig pensionär vars hustru har inkomst får alltså tillägget medan en kvinnlig pensionär vars make har inkomst ej får tillägget. Barntillägget är inte heller inkomstprövat.

I vårt program har vi hävdad att kvinnans ekonomiska beroende av mannen måste brytas. Åtgärder måste sättas in på alla håll för att ge kvinnorna en självständig och ekonomiskt oberoende ställning. Därav följer att även samhällets trygghetssystem skall vara så utformat, att ingen vuxen människa skall behöva vara beroende av någon annan för sin försörjning. Detta kan synas vara en mycket långsiktig målsättning, men samhället måste främja en målsättning, som leder åt rätt håll och inte konserverar ett föråldrat sätt att leva. Änkepension och hustrutillägg bör således på sikt ersättas med utbildningsbidrag, förtidspension, arbetslöshetsförsäkring o s v, beroende på den individuella situationen. Barntillägget bör vara knutet till pensionen, oavsett om pensionären är en man eller kvinna. Det bör dessutom vara inkomstprövat.

Det är dock viktigt att här poängtera det nödvändiga, att under en övergångstid behålla både hustrutillägg och änkepension för de kvinnor, som har varit hemarbetande och kommit upp i en ålder, som medför svårigheter att få arbete. Utan tvekan fyller änkepensionen i dag en stor funktion som trygghetsfaktor för de kvinnor som hemarbetat och på så sätt stått utan försörjning, när mannen avlidit. Behovet av ett liknande skydd för männen är ju inte lika stort, eftersom det är mycket få män som är hemarbetande, i förekommande fall har de i större utsträckning än kvinnorna också en yrkesutbildning eller yrkeserfarenhet i bakgrunden.

6.4 Vid barnafödande

Enligt nuvarande lagstiftning är det endast modern som har rätt till sex månaders tjänstledighet med tilläggssjukpenning i samband med barnets födelse.

Barnstugorna tar emot barn från sex månaders ålder. För barnet är det viktigt att tillsammans med föräldrarna långsamt få lära känna personalen i den nya omgivningen för att så småningom känna trygghet även där. Personalen har större förutsättningar att förstå barnet när de kan se barn och föräldrar tillsammans. Föräldrarna deltar i vården av barnet tillsammans med personalen och får genom det kunskap om barnstugans (den framtida förskolans) sätt att arbeta. Det är ett första led i den intima kontakt som skall skapas mellan hem och förskola som är så betydelsefull för den gemensamma omsorgen om barnet. Om den här successiva inskolningen av barnet skall kunna göras, måste tiden för lagstadgad rätt till tjänstledighet utökas. Vi föreslår en förlängning om två månader med full sjukpenning. Tjänstledigheten bör kunna delas mellan föräldrarna. En ensamförälder skall ensam kunna utnyttja åtta månader med full sjukpenning. Den av föräldrarna som är tjänstledig skall erhålla en sjukpenning, som minst motsvarar LO:s låglönegräns för full arbetstid.

Om man får barn genom adoption eller fosterbarnsplacering har man inte rätt till socialförsäkringsförmåner. Ett barn som placeras i fosterhem behöver ofta hjälp att klara miljöbytet. Fosterföräldrar bör därför på sikt ges möjlighet till åtta månaders tjänstledighet med tilläggssjukpenning. Detta bör i första hand gälla för fosterbarnsföräldrar som har för avsikt att adoptera barnet. I en framtid behöver då inte fosterhemsplaceringar ske företrädesvis i hem med en hemarbetande förälder.

Som framgår av ovanstående hänför sig de största bristerna i det sociala trygghetssystemet till de hemarbetande kvinnor, som saknar yrkesutbildning, har svårigheter att få arbete och ofta svarar för barntillsynen. Vi behöver åtgärder, som sätts in på alla håll, för att ge varje individ en självständig och ekonomiskt oberoende ställning. Vi behöver ett socialförsäkringssystem som skyddar alla människor i samhället, även dem som vårdar våra barn.

6.4.1 Vi kräver

- att** utbildningsbidrag, arbetslöshetsersättning, förtidspension o s v så småningom ersätter bidrag som är kopplade till mannens lön såsom hustrutillägg och änkepension samt
- att** under en övergångstid behålla hustrutillägg och änkepension för äldre hemarbetande kvinnor med svårigheter att få arbete
- att** lagstadgad rätt till tjänstledighet vid barnsbörd utvidgas till 8 månader med tilläggssjukpenning. Den av föräldrarna som är tjänstledig skall uppbära tilläggssjukpenning som skall vara grundad på en inkomst motsvarande minst LO:s låglönegräns (se nedan).
- att** förälder som vårdar barn under skolåldern på grund av brist på fullgod barntillsyn erhåller ersättning av samhället
- att** ersättning för vård av barn enligt föregående att-sats likställs med förvärvsarbete och berättigar till:

ATP

Yrkesskadeförsäkring,
Tilläggssjukpenning,
Arbetslöshetsunderstöd

Grunden för beräkning skall vara
minst LO:s låglönegräns och full
arbetstid. (f.n. 12:20 tim 1972)

- att** förälder som ej kan få barnavårdare vid barns sjukdom och därmed måste stanna hemma från sitt förvärvsarbete erhåller sjukpenning. (sid 62 ??)

- att** adoptivföräldrar till spädbarn eller fosterföräldrar som har för avsikt att adoptera spädbarnet får rätt till åtta månaders tjänstledighet med tillägssjukpenning (sid 62 ??)
- att** reglerna för barntillägg vid ålderspension ändras, så att det även utbetalas till gift kvinnlig pensionär.

6.4.2 Det här har hänt

På detta område kan förbundet notera betydande framgångar. 1 jan. 1974 ersattes den tidigare moderskapsförsäkringen av en *föräldraförsäkring* med väsentligt utvidgade förmåner, minst 25 kr om dagen under sju månader i anslutning till barns födelse. Föräldrarna får själva avgöra vem som skall stanna hemma hos barnet.

Denna möjlighet har i ökad utsträckning utnyttjats av papporna. Medan endast drygt 2 procent tog ut någon del av denna ledighet 1974 var andelen 1976 mellan 7 och 8 procent. Allt tyder på att siffran för 1977 kommer att överstiga 10 procent.

Varje familj får också mellan 12 och 18 dagar beroende på antalet barn att tas ut vid barns eller ordinarie vårdares sjukdom.

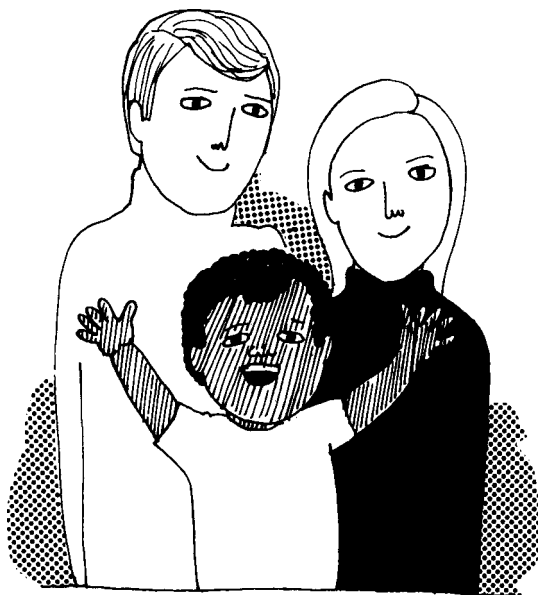
Ett förslag som framfördes våren 1976 av partiet, sidoorganisationerna, LO, TCO och SACO/SR (det s k Fridhska förslaget) ville utsträcka tiden för föräldraförsäkringen till 12 månader att tas ut under den tid föräldrarna själva fann lämpligast till dess barnet gått ut sitt första skolår. Det nya med det förslaget var möjligheten att som alternativ till heltidsledighet ta ut den på deltid, t ex halvdag eller 6-timmarsdag. För att förändra attityderna hos papporna ställdes som villkor att ledigheten, utöver de 7 månaderna, skulle delas lika av föräldrarna i de fall detta var möjligt.

Detta förslag har också lagts fram av partiet i riksdagen men blivit nedröstat. På förslag av den borgerliga regeringen förlängdes istället föräldraförsäkringen 1.1. 1978 med ytterligare två månader, där de tre sista månaderna gjorts flexibla. Principen om att ersätta inkomstbortfall har brutits. Er sättningen för den sista månaden har satts så snävt, 32 kr, att föräldraledigheten aldrig kan tas ut på heltid av annan förvärvsarbetande än högt avlönade och besuttna, vilka kan *avstå* från lönen. Dessutom blir det, antingen det gäller heltids- eller deltidsledighet, med den ersättningen kvinnan som stannar hemma - ännu en reform från den borgerliga regeringen som ytterligare präglar in könsrollsmönstren.

Adoptivföräldrar är numera jämställda med andra föräldrar och har rätt till försäkringsförmånerna *oavsett* barnets ålder vid ankomsten.

Ett bidrag för vård av handikappat barn har också införts. Förutsättningen är att barnet på grund av sjukdom, psykisk utvecklingsstörning eller annat handikapp behöver särskild tillsyn för lång tid framåt.

Helt vårbidrag är lika stort som hel förtidspension till ensamstående, 95 % av basbeloppet plus pensionstillskott. Den är skattepliktig och ATP-grundande.

7 Avslutande kommentar

Vi har i vårt familjepolitiska program gått utanför de traditionella ramarna och vidgat begreppet familjepolitik. Arbetslivet har ställts i centrum. Vi har valt detta sätt att angripa problemet mot bakgrund av vår övertygelse att produktionen och dess organisation utgör grunden för samhället och människornas villkor. Utan att granska arbetslivet är det inte möjligt att föreslå åtgärder på det familjepolitiska området som på sikt leder till verkliga förbättringar för människorna.

Vi har krävt stora förändringar i arbetslivet, och vi har hävdad att dessa förändringar inte är möjliga att åstadkomma om inte samhället och löntagarna har makten över produktionen. Vi har bl a krävt att målsättningen full sysselsättning skall formuleras lika för kvinnor och män, vi har krävt en radikal nedskärning av arbetstiden och vi har krävt att arbetsgivarens rätt att fritt anställa och avskeda arbetskraft skall upphöra. Det är inte vanligt att ett familjepolitiskt program innehåller så långtgående krav när det gäller arbetslivet. Enligt vår uppfattning är dock dessa förändringar förutsättningen för att de familjepolitiska åtgärderna skall få någon verkan.

Inom det traditionellt familjepolitiska området kräver vi också stora förändringar. Vi kräver obligatorisk förskola och antyder treårsåldern som den lämpligaste åldern för att starta mera systematisk kollektiv social och intellektuell träning. Vi kräver vidare full behovstäckning av barntillsynen från sex månaders ålder och en utbyggnad av fritidshemmen så att behovet täcks. Vidare kräver vi att vård av barn under vissa förutsättningar skall berättiga till olika sociala förmåner och att sjukpenning skall utgå om förälder måste stanna hemma och vårda ett sjukt barn.

Alla dessa förslag kostar pengar. Vi vill ändå hävda att våra förslag inte är verklighetsfrämmande. De är realistiska därför att de framställs mot bakgrund av förslag om stora förändringar i vårt arbetsliv. Utan sådana förändringar är de föreslagna familjepolitiska åtgärderna sannolikt omöjliga att genomföra. Att genomdriva en socialistisk familjepolitik i ett samhälle där produktionen styrs av privata vinstintressen ser vi nämligen som omöjligt.

Vad vi kräver i vårt program är helt enkelt ett socialistiskt samhälle; ett samhälle där makten över produktionen ligger i arbetstagarnas händer, där *alla* vuxna människor deltar i samhällets produktion och där samhället tar ett solidariskt ansvar för barnens vård.

Vi är medvetna om att dessa genomgripande förändringar inte kan genomföras inom några få år. Det krävs ett tålmodigt politiskt arbete för att det socialistiska samhället skall bli verklighet. Vi har velat teckna en modell som klart visar familjepolitikens samband med produktionen; som ger

oss möjlighet att se de olika delarna i sitt sammanhang och som ger oss en ideologisk grund för det praktiska politiska arbetet på familjepolitikens område. Vårt familjepolitiska program är den plattform, från vilken vi skall kämpa för en socialistisk familjepolitik och ett socialistiskt samhälle.

